

fl. 5,95

1990-2

Jaargang 9

STIELZ

Nummer 2

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN DE LEIDSE INDUSTRIE

UITGAVE VAN DE STICHTING INDUSTRIEEL
ERFGOED LEIDEN

Port betaald
Leiden

afzender: 2311 HK 125

afzender: 2311 HK 125

HCG: laatste Leidse metaalreus

Verto met Lanfer in touw

Peperbus verbannen van Vrouwenkerkplein

Meelfabriek: meeste stemmen gelden?

COLOFON

Stielz Jaargang 9 Nummer 2

ISSN 0928-9437

Stielzaken is een uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Stiel ijvert voor de opsporing en het behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. De stichting verstaat onder monumenten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad.

Secretariaatsadres: Hogewoerd 125 2311 HK Leiden, tel. 071 - 5125877. Een jaarabonnement kost minimaal fl. 25,- voor vier nummers. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op bankrekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391. Donateurs van Stiel ontvangen het blad gratis. Nieuwe donateurs kunnen zich voor minimaal fl. 27,50 per jaar aanmelden bij het secretariaat. Losse nummers fl. 5,95.

Redactie

Eric Jan Weterings, Palestrinastraat 13-hs, 1071 LC Amsterdam, tel. 020 - 6648296

Vormgeving: Sophie Verburgh
Distributie: K. Ravensbergen, Snippenhoek 4 2317 WX Leiden, tel. 071 - 5212605

Druk binnenwerk: Drukkerij Brero, Leiden
Druk omslag: Albani Drukkers bv, Den Haag
Omslagontwerp: Donna Smith

E-mail Stielz: sooph@wxs.nl

Bestuur

Ing. H.J. Budel, Buizerderf 25, 2251 MS Voorschoten, tel. 071 - 5619659 (voorzitter).

J.J. Gijsman, Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden, tel. 071 - 5125877 (secretaris).

G. Barentsen, Maastrichtsestraat 88, 2587 XH Den Haag, tel. 070 - 3553729 (penningmeester).

Drs. E. van Beijnen-Wentink, W. Burgers, Dr. T. Dijks, Mr. D.E. Krantz, E. Smidt-Adank, Drs. H.D. Tjalsma.

Medewerkers aan dit nummer:

Piet de Baar is hoofd studiezaal van het Gemeente Archief Leiden. Niek Bavelaar werkt bij de Rijksuniversiteit Leiden. Hij is huisfotograaf van Stiel.

Elisabeth van Beijnen-Wentink is docent tekenen en kunstgeschiedenis. Henk Budel is organisatieadviseur in ruste en voorzitter van Stiel.

Wibo Burgers is journalist/publicist en voormalig adjunct-hoofdredacteur van het Algemeen Nederlands Persbureau (ANP).

Peter Otgaar is historicus en docent. Hij is gespecialiseerd in Leidse geschiedenis.

Raymond Peil is jurist. Hij werkt als journalist bij de Geassocieerde Pers Diensten (GDP).

Eric Jan Weterings is historicus. Hij is werkzaam als financieel-economisch redacteur bij het ANP.

M. Zonneville is burgemeester van Leiderdorp.

Foto's omalag:

De bekende mast van het voormalige metaalbedrijf Hollandse Constructie Groep (HCG) aan de Zoeterwoudseweg ging op 21 maart 1991 tegen de vlakte. Daarmee verdween de laatste zichtbare herinnering aan een van de grootste Leidse metaalbedrijven. De mast werd in 1965 bij een jubileum door het personeel geschenken.

Foto's: Leidsch Dagblad/ Wim Dijkman.
Jarenlang werkte Leidenaar Nico Fokker als aanbouwer bij HCG. Zijn verhaal staat elders in dit blad. Foto: collectie Nico Fokker.

REDACTIONEEL

Het begrip 'Leiden Industriestad' is voor velen synoniem met 'Leiden textielstad', maar ook de metaal-, voedings- en genotmiddelenindustrie en de grafische sector be-paalden in deze eeuw het beeld van de locale en regionale nijverheid en handel. In het in 1951 verschenen standaard-werk 'Industrie-Leiden-Holland' bijvoorbeeld staat een lange lijst metaalbedrijven, die thans vrijwel allemaal zijn verdwenen. Stielz besteedt in dit nummer aandacht aan deze bedrijfstak door uitgebreid stil te staan bij de Hollandse Constructiegroep (HCG) en Verto. Die laatste fabriek lag weliswaar op het grondgebied van Leiderdorp, maar ze bood werk aan generaties Leidenaars. In een gesprek met de 93-jarige oud-werknemer H. Dingjan, die vanaf kort na de oprichting in 1919 bij het bedrijf werkte, wordt de geschiedenis van deze voormalige touw- en staalkabelfabriek gedocumenteerd. De Leiderdorpse burgemeester Zonneville vertelt in een beschouwing wat zijn gemeente met het terrein en de nog niet gesloopte Verto-hallen van plan is.

Een getuigenis over een recenter verleden komt uit de mond van Nico Fokker. Hij was voorzitter van de ondernemingsraad van HCG, toen deze laatste vertegenwoordiger van de 'grote' Leidse metaalindustrie in 1990 zijn poorten sloot.

De artikelen over Verto en HCG belichten maar een klein deel van de geschiedenis van deze bedrijven. In het later dit jaar door Stiel (mede) uit te geven boek 'Leids fabriekaat deel 2' wordt uitgebreid aandacht aan beide ondernemingen besteed.

Stiel beperkt zich niet tot het documenteren van het recente verleden. De stichting voert ook actie voor het behoud van de (laatste) fysieke resten van de Leidse industrie. Een belangrijk voorbeeld daarvan is de jarenlange strijd om het voortbestaan van meelfabriek 'De Sleutels' aan de Zijlsingel. Na jarenlang dreigende sloop lijkt in elk geval een deel van het complex bewaard te blijven, zo blijkt uit plannen van het nieuwe Leidse college van B en W. Stiel blijft ook dat gezelschap bestuurders hinderlijk volgen. In dit nummer leest u de laatste stand van zaken.

Eric Jan Weterings

INHOUD

Het ontbeerde erfgoed	3
Verto verdween	4
Gastkolommen	9
HCG, het laatste grote Leidse metaalbedrijf	10
Singellopers krijgen meelfabriekmedaille	14
Tien jaar Dirk van Eck	15
Zaalberg: een typisch Leids familiebedrijf	16
Vreemde werkers in Leiden	17
Stationsgebouw Maatschappij De Volharding	18
Nieuwe hoop voor meelfabriek	19
StielZaken	20

HET ONTBEERDE ERFGOED

Erfgoed van de Leidse metaalindustrie is schaars. Niets is er bijvoorbeeld meer over van de werkplaatsen van het eerste constructiebedrijf in Leiden: D.A. Schretlen, in 1834 opgericht aan de Derde Binnenvestgracht. Maar gelukkig, wie van de Hooglandse Kerkgracht naar de Haarlemmerstraat gaat, moet over een gietijzeren ophaalbrug, de Kerkbrug, die nog in de vorige eeuw bij Schretlen is gegoten en nu terecht op de gemeentelijke monumentenlijst staat.

Op 18 juni 1978 knakte onder het geweld van de dynamiteurs de schoorsteen van de Koninklijke Grofsmederij op het terrein aan de Zijlsingel. De voet van de schoorsteen staat nog overeind als een raadselachtige steenklomp, midden in het Ankerpark. Andere overblijfselen van het grote metaalbedrijf uit 1836 zal men tevergeefs zoeken in Leiden. Daarnaast verdwenen vele kleinere metaalbedrijven min of meer onopgemerkt, zoals bijvoorbeeld de Machinefabriek Den Holder in 1989.

De NEM, De Nederlandsche Electrolasch Maatschappij (een onderdeel van de eerder vertrokken Hollandse Constructie Groep HCG), zet de productie voort in Schiedam en in het Groningse Scheemda, waarna vorig jaar de fabrieksgebouwen aan de Rooseveltstraat onder de slopersbal bezweken. Daarmee is de laatste grote metaalwerkplaats uit Leiden onherroepelijk verdwenen. Er resteert een kale vlakte, die een welkome aanvulling van het areaal voor woningbouw

betekent.

Is de gemeente Leiden doof gebleven voor de protesten van Stiel en is hier een monument verloren gegaan? Nee, zo was het niet. Het ging hier wel om de laatste metaalfabriek van Leiden, maar de Taakgroep Selectie van Stiel, waarin historici, kunsthistorici en architecten zitten, hanteert ook andere normen, zoals markante ligging, aspecten van sociale- en bedrijfsgeschiedenis en bouwhistorie. Het complex heeft zodoende de urgentielijst van Stiel niet gehaald (net zo min als bijvoorbeeld de Vuilverbranding).

Wel steunt Stiel van harte een voorstel van Nico Fokker, oud-voorzitter van de Ondernemingsraad van de HCG, die voorstelt om de straten op het voormalige NEM-terrein te vernoemen naar afdelingen van het bedrijf. Bijvoorbeeld: Pijpenloodsstraat, Loskade en Tekenkamerstraat. Misschien is het zelfs mogelijk die straatnamen zo te kiezen dat bewoners iets herkennen van de plattegrond van het bedrijf in de stratenloop van hun nieuwe wijk. Eigenlijk is er niets nieuws onder zon. Historische straatnamen in Leiden als de Mandemakerssteeg, het Blekerspark en de Volmolengracht en van korter geleden: Katoenpark en Ankerpark, verwijzen ook naar bedrijf en techniek van vroeger.

Henk Budel

De sloop van een van de HCG-hallen in juni 1992.

Foto: Leidsch Dagblad/ Wim Dijkman

'IJzeren Hein' Dingjan (93) blikt terug op 68 jaar touwfabriek

"VERTO VERDWEEN DOOR INTERNATIONALE CONCURRENTIE EN WANBELEID"

Een steenworp buiten Leiden herinneren de straatnamen Touwbaan, Weversbaan, Lijnbaan, Touwslager en Kabelbaan aan de 'Vereenigde Touwfabrieken'. Bijna driekwart eeuw bood Verto (touw, staalkabel, tapijt) aan generaties Leidenaars werk. Op het hoogtepunt, in de jaren vijftig, pendelden er dagelijks 1300 mensen naar het achttien hectare metende fabrieksterrein aan de Zijldijk in Leiderdorp. Anno 1998 staat er te midden van wegwerpkantoren en -loodsen hier en daar nog Verto-restant als stille getuige van het bankroet. Negentig miljoen gulden schuld had het bedrijf, toen in juli 1993 de curator voor de laatste 62 werknemers het licht uitdeed. Leidenaar Hein Dingjan (1905) genoot toen al lang van zijn pensioen. In juli 1920 werd hij bij het toen een half jaar oude bedrijf op veertienjarige leeftijd als jongste bediende aangenomen. Ondanks zijn respectabele leeftijd kan hij zich nog levendig voor de geest halen hoe 'de Touwfabriek' in die tijd een moderne onderneming was. In oudere touwslagerijen moesten werknemers toen nog door de 275 meter lange lijnbaan op en neer lopen, met een bos vezels of draad om hun middel. Dat zware en ongezonde werk was in Leiderdorp niet nodig, want Verto kende de luxe van een elektrisch aangedreven baan.

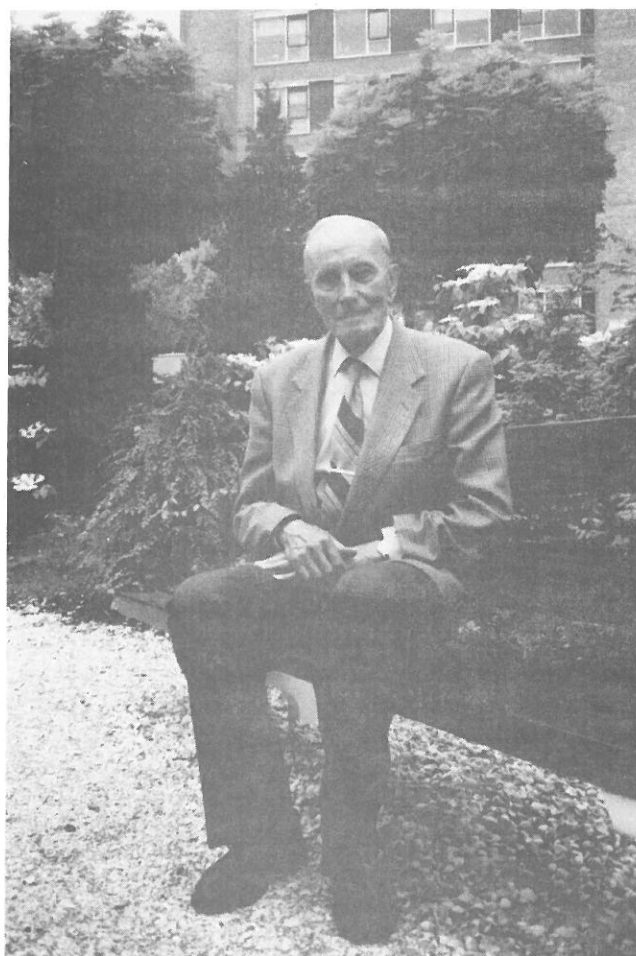
Een steenworp buiten Leiden herinneren de straatnamen Touwbaan, Weversbaan, Lijnbaan, Touwslager en Kabelbaan aan de 'Vereenigde Touwfabrieken'. Bijna driekwart eeuw bood Verto (touw, staalkabel, tapijt) aan generaties Leidenaars werk. Op het hoogtepunt, in de jaren vijftig, pendelden er dagelijks 1300 mensen naar het achttien hectare metende fabrieksterrein aan de Zijldijk in Leiderdorp. Anno 1998 staat er te midden van wegwerpkantoren en -loodsen hier en daar nog Verto-restant als stille getuige van het bankroet. Negentig miljoen gulden schuld had het bedrijf, toen in juli 1993 de curator voor de laatste 62 werknemers het licht uitdeed. Leidenaar Hein Dingjan (1905) genoot toen al lang van zijn pensioen. In juli 1920 werd hij bij het toen een half jaar oude bedrijf op veertienjarige leeftijd als jongste bediende aangenomen. Ondanks zijn respectabele leeftijd kan hij zich nog levendig voor de geest halen hoe 'de Touwfabriek' in die tijd een moderne onderneming was. In oudere touwslagerijen moesten werknemers toen nog door de 275 meter lange lijnbaan op en neer lopen, met een bos vezels of draad om hun middel. Dat zware en ongezonde werk was in Leiderdorp niet nodig, want Verto kende de luxe van een elektrisch aangedreven baan.

Glorie

Dingjan verrichtte in 1988 ruim na zijn pensioen zijn allerlaatste klussen voor Verto, waar hij "altijd met plezier heeft gewerkt". Eigenlijk wil het er bij hem nog steeds niet in dat het bedrijf, waar hij zijn hele werkzame leven de armen uit de mouwen heeft gestoken, failliet moest. "Ik geloof niet dat het ooit nodig was geweest als ze - de holdingdirectie - geen gekke streken hadden uitgehaald." Met 'IJzeren Hein', de veelzeggende bijnaam die collega's hem toebedeelden, gravend in het verleden blijkt dat Verto eigenlijk weinig gloriejaren heeft meegemaakt. Natuurlijk was het zakelijk gezien een goed idee van Nico Hoos Stoomspinnerijen en Touwfabrieken uit Rotterdam om diverse bedrijven in een combinatie onder te brengen. Mede met via de effectenbeurs aangetrokken kapitaal stampde hij in Leiderdorp een nieuwe fabriek uit de grond.

"Op 1 december 1919 is de Vereenigde Touwfabrieken opgericht. Dat was een combinatie van Nico Hoos, Jan Hoos Rotterdam, Van de Lely Touwfabrieken in Maassluis die nog een fabriek had (Le Lis, Frans voor lelie) in België, De Vogt in Dordrecht, Zeilmakerij Nedam en De Volharding in Oude Pekela", somt Dingjan moeiteloos uit het blote hoofd op.

Hij en andere bronnen vermelden steevast dat United Ropeworks, zoals Verto met het oog op expansie inter-

H. Dingjan: "faillissement Verto onnodig". Foto: N. Bavelaar

nationaal ging heten, vanuit het Rotterdamse hoofdkantoor autoritair en op afstand werd bestuurd. Met de dictaten van het topmanagement dat zelden zelf ter plekke poolshoogte nam ("ik heb ze nooit gezien") kon men op produktielocaties als Leiderdorp zelden goed uit de voeten. Het management wist niet wat er speelde, van het prille begin tot het bittere end.

Verto kocht haar bedrijfsterrein aan de Zijldijk van de Leidsche Katoenmaatschappij en vanaf 1919 draaiden vrachtboten met manilla- en sisalvezels en grote klossen staaldraad - aanvankelijk onder veel bekijks - van de Rijn de Zijl op. Dingjan: "Dat materiaal werd van de boot getakeld, op de wagens van onze smalspoorbaan. We hadden een paard dat die wagens trok, maar dat ging op een gegeven moment niet meer. Werd het paard gepensioneerd, ja".

Enkele decennia bestond de touwfabriek vooral bij de gratie van touwtjes die om bossen stro werden gebonden en waar breisters ook netten van breiden. Verder maakte de onderneming staalkabels voor liften, boten en kranen. Waar in voorbije tijden dagloners op boerenhoeven en huisvrouwen een schamel inkomen bijeen schraapten met dat eenvoudige handwerk, werden deze activiteiten aan de Zijldijk op een puur industriële leest geschoeid. Tientallen en later honderden machines vulden de omvangrijke fabriekshallen. Het aantal van meer dan 300 hinderwetvergunningen dat Verto in de loop van de jaren aanvroeg spreekt boekdelen.

Ambachtelijk

Ondanks de vele machinale bewerkingen bleef touw- en kabelslaan een ambachtelijke bezigheid. Die begon bij de hekelmachines die de pakketten gewasvezels uit de war haalden, kamden en de bundels op lengte maakten. Na rekken, sorteren en parallel leggen, gingen de dan ontstane spinbanden of spinlinten in grote spinkannen naar de spinmachines waarop de garens werden gesponnen.

Spinnen is in feite niets anders dan het ineendraaien van de voorbewerkte vezels. Daarbij ontstane garens werden in de 'twijnerij' in elkaar gedraaid zodat uit meerdere garens twijn, ofwel twee- of meerdraadsgaren ontstond. "Het zogenaamde bindertwijn is heel lang veel gebruikt om bossen stro te binden", legt Dingjan uit. De vraag naar dat oogstgaren betekende tot in de jaren zeventig een belangrijke inkomstenbron voor Verto. Het materiaal werd tot in de Verenigde Staten verkocht. Dingjan: "Van dat kleine stukje touw waren er twee soorten: 330 meter per kilo en 400 meter per kilo. Het was gewoon een garentje dat om bossen stro ging. En daar maakten we ik weet niet hoe veel van".

Paktouw, van sisal- of manilla-vezels, was een stuk dikker en sterker. De garens die in dit product terechtkwamen kregen zogenaamde 'achterdraai' mee: de gecombineerde draaiing van de strengen leverde een product op dat langer meeinging en dat bestand was tegen hogere trekkrachten. "Manilla-twijn werd verwerkt tot visnetten", verduidelijkt Hein Dingjan.

Uitgaand van staaldraden en vergelijkbare bewerkingen

gaat dit verhaal vanzelfsprekend ook voor stalen kabels op. "Als je het over verwerking hebt, liggen touw en staalkabel dicht bij elkaar," doceert Dingjan. "Zij het dat staal uiteraard voor zwaarder trekken, hijsen en tillen geschikt is en je andere machines nodig hebt. We zijn in Leiderdorp later ook middelzware en zware staalkabels gaan maken." In 1992 gaf offshore-bedrijf Heerema zelfs opdracht om een kabel van 3000 ton te maken, maar ook dat wereldrecord kon Verto's toen al dreigende lot niet afwenden.

'Verlaaging'

De vrijwel onopgeleide dagloners die in de jaren twintig aan de Zijldijk hun brood verdienden, wisten nooit hoe lang zij werk bij Verto zouden hebben. In de crisisjaren dertig kregen zij het helemaal moeilijk. "Ze werden per dag ontslagen," herinnert Dingjan zich. "Dat was in die tijd gebruikelijk in het Nederlandse bedrijfsleven. Verto zat tegen het plafond aan. Men deed het niet voor de lol, maar om het hoofd boven water te houden." Dingjans verontschuldiging lach vraagt om begrip. Na enig zoeken diept hij een papiertje op onderuit een ladekast. "In verband met de tydsomstandigheden en de ernstige moeilijkheden die den export onzer artikelen in de weg wordt gelegd, ziet de Directie zich tot haar leedwezen genoodzaakt een algemeene verlaging van vyf procent toe te passen op de salarissen boven de f. 100,- per maand". Zo luidde de boodschap die Dingjan en tal van collega's eind 1931 in hun loonzakje vonden. "We moesten tegen kostprijs verkopen om nog wat binnen te krijgen," verklaart hij. Het werkvolk had in die tijd vrijwel geen kans om door de dringen tot de kaste der witte boorden, de scheiding tussen kantoor- en handwerk zat ingebakken. "Maar de gewone man, die nauwelijks enig onderwijs had genoten, kon wel opklimmen tot baas," weet Dingjan. "Ploegleiders werden meestal uit het gewone personeel genomen, dat werkte het best omdat zij het vak kenden. Het waren in het algemeen mensen met weinig opleiding. Ze kwamen met veertien jaar in de fabriek, gingen aan de slag en als het even kon bleven ze tot hun pensioen werken."

Verschuillende ex-werknemers bevestigen dat de Leiderdorpse touwfabriek naar toenmalige begrippen een sociale werkgever was. De plaatselijke bedrijfsleiding stimuleerde de saamhorigheid op de werkvloer met een bloeiend verenigingsleven: vissend, wandelend, toneel spelend, zingend, voetballend en schakend ontmoette de Verto-gemeenschap elkaar buiten werktijd. Sommige clubs hebben de Leiderdorpse fabriek overleefd en bestaan nog.

Overleven tijdens de depressie van de jaren dertig lukte het bedrijf zelf ternauwernood. Het optuigen van de Duitse oorlogsmachine haalde - wrang genoeg - de Nederlandse economie inclusief de Touwfabriek enigszins uit het dal. Dat 'geluk' was echter van korte duur. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd Verto gedwongen koper te winnen uit elektriciteitsleidingen op het platteland. Dat gebeurde in opdracht van de door Duitsers geleide energiebedrijven. Hein Dingjan denkt met sterk gemengde gevoelens terug

Het Verto-complex aan de Zijldijk in 1928. Rechts steekt de touwbaan met erachter een steenbakkerij ongeveer driehonderd meter de polder in, terwijl het bredere gebouw dicht bij de weg de nettenbreierij huisvestte. Het huis daar vlakbij aan het water was het kantoor van de bedrijfsleiding en het langwerpige gebouw links daarvan deed onder meer dienst als bankwerkerij en schaftlokaal. In de hallen midden aan de achterzijde van het bedrijfsterrein waren (van links naar rechts) respectievelijk de henneploods, de spinnerij en het magazijn ondergebracht. In de meest links gelegen loodsen werden staalkabels gemaakt en opgeslagen. De grote ronde tank daarvoor bevatte spindelolie om touw te vetten. Achter de bankwerkerij/kantine was de paardenstal, die niet te zien is op de luchtfoto. Met enige moeite is wel het paard waarneembaar, bij de ingang van het staalkabelmagazijn.

Foto: particuliere collectie

aan de oorlog, maar hij wil die periode niet verzwijgen. "Die tijd is me van al die jaren het meest bijgebleven. Dat is een zwarte bladzij", zegt hij met een verontschuldigende, om begrip vragende glimlach, terwijl zijn linkerhand de rechter omklemt. "Men haalde bij boeren die elektrische bovenleidingen weg. Het koper werd vervangen door zeventendraads ijzerdraad, wat wij dan maakten. Zeven draden voor twee-twintig (volt). Het is het simpelste wat je kunt maken. Zeven draadjes."

Van dat koper werden Duitse granaathulzen gemaakt, realiseert de Leidenaar zich terdege. "We zaten allemaal in het schuitje, we moesten allemaal meedoen. Ik zat met vijf kinderen thuis. Dus je moest toch te eten hebben, je moest er wel blijven. Wat moest je anders doen? Het is te makkelijk

dat nu te veroordelen. Wij zaten er middenin en we liepen mee, maar niet van harte. We hadden zo'n kantoorijtje, daar zaten we gewoon maar wat te slapen. Dat was zo lullig, er was geen toezicht in de fabriek nodig."

De berichten van de illegale radio bereikten wel de werkvloer, althans, wat er van over was. "In de fabriekshal zaten de kantoorijtjes boven. Er was ook een lokaal, daar stak ik een keer mijn neus in en we zagen een radio staan. Die werd onmiddellijk gecharterd en onder een hoop doeken opgesteld. Zo konden we naast de telefooncel de Engelse zender beluisteren. Er ging een collega voor de deur staan en als er iemand aankwam gaf-ie een trap. Dan deed je net of je uit de telefooncel kwam."

Werden er mensen van Verto naar Duitsland gedeporteerd?

"Nee dat niet. Er zijn er wel vrijwillig naar Duitsland gegaan." Dingjan zucht en legt vervolgens uit dat de touwproductie in de oorlog vrijwel op haar kont lag. "We maakten touw van papier. Er was niks anders. Alleen voor gewone staalkabel hadden we nog wel wat werk."

Kort na de Duitse capitulatie bleek de geruïneerde Nederlandse economie Verto goud in de schoot te hebben geworpen. Dingjan: "Op het laatst van de oorlog heeft men een kleine mattenfabriek overgenomen. Die stond aan de Os- en Paardenlaan in Leiden. En toen heeft men zich eerst gestort op vloermatjes, later op de vloerbedekking."

JaBo (van Jan Bosman, één van de Verto-directeuren) heette het nieuwe touwproduct en het werd een grote klapper. Dingjan, enthousiast: "Daar heeft men zowat heel Nederland mee belegd." Hij vertelt dat in zijn onlangs verkochte woning aan de P.J. Blokstraat in de Leidse staatsliedenbuurt het JaBo-tapijt de vloer heeft bedekt tot het moment van verkoop in 1997. "Omdat het onverslijtbaar is." Eén van zijn gepensioneerde collega's heeft het nu nog in de keuken liggen.

Verto Floor introduceerde luxere tapijten als het merk 'Amsterdam-Rotterdam', met geitenhaar en ook die producten liepen een tijd goed. Maar touw blijft touw: de wereldmarkt zat jaren tegen en lagelonenlanden concurreerden Verto de rode cijfers in. De afdeling Staalkabels was hetzelfde lot beschoren, onder meer door het inzakken van de offshore-markt, terwijl visnetten verzopen in de Europese visserij-sanering. Supersterke kunststoffen als twaron (Akzo) en dyneema (DSM) bezorgden Verto's kunststof-kabels uiteindelijk de doodsteek.

Opslag van staalkabels, kort voor de sluiting in 1993.

Foto: Niek Bavelaar

Drastische saneringen, ontslagen, uitverkoop van gebouwen en de rijkelijk aanwezige grond konden het tij niet keren. Te meer daar de overheid prijskaartjes met miljoenen-bedragen verbond aan de sanering van de vervuilde fabrieksterreinen. Vooral staalproductie ging in het verleden immers gepaard met het gebruik van kankerverwekkende stoffen als dioxinen, fenolen, chloor, lood en zink.

Door een faliekant mislukte en veel te dure overname van De Regt Special Cable in Capelle aan den IJssel - het bedrijf werd een paar jaar later met acht miljoen gulden verlies afgestoten - liepen de schulden tot voor de banken onverteerbare niveaus op. "Daar heeft de raad van bestuur een scheve schaats gereden. Met de Regt zijn ze kapot gegaan", is Dingjans onverbiddelijke oordeel.

Wellicht geeft de geschiedenis hem later gelijk. De rechter voor het bedrijfsleven, de Ondernemingskamer, oordeelde dat de overname 'niet de schoonheidsprijs verdient', maar weigerde de transactie tot wanbeleid te bestempelen. Er lopen nog procedures tegen voormalige bestuurders en commissarissen van Verto, waarin gedupeerde beleggers en schuldeisers hun persoonlijk aansprakelijk stellen. Verto mag dan - behalve in de herinnering van de vele ex-werknemers en wat straatnamen op een zielloos bedrijfsterrein die aan de onderneming doen terugdenken - verleden tijd zijn in Leiderdorp, het muisje van zijn roemloze ondergang krijgt nog een staart(je).

Raymond Peil

KEUZENKAMP B.V.
DESIGN
NATUURSTEEN

WAARDIGE MONUMENTEN

DIE EEN GEDACHTENIS UITSTRALEN

HAAGSE SCHOUWEG 10 A, 2332 KG LEIDEN
FAX: 071 5768403 TELEFOON: 071 5764047

NAAST DE INGANG VAN BEGRAAFPLAATS "RIJNHOF"

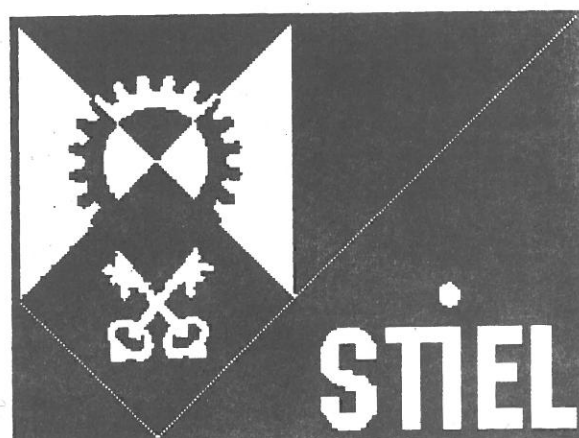
VERENIGING OUD LEIDEN

Opgericht 5 november 1902

postbus 917
2300 AX Leiden

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale erfgoed en wilt u graag het beroemde *Leids Jaarboekje* gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de Vereniging Oud Leiden

De contributie bedraagt f 34,- per jaar; jongeren tot 25 jaar betalen slechts f 25,-. Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 bent u lid van de Vereniging Oud Leiden

**BOUWEN MET HUURMAN
DAAR KOMTIETS
MOOIS VAN.**

AL 100 JAAR!

Bouwbedrijf HUURMAN/LEIDEN B.V.
Rooseveltstraat 36, 2321 BM Leiden, tel.: 071 576 93 41

Gastkolommen

BURGEMEESTER ZONNEVYLLE: GESCHIEDENIS VERTO VASTLEGGEN

De Leiderdorpse burgemeester M. Zonneville vult in dit 'metaalnummer' de gastkolommen van Stielz met een beschouwing over het Verto-terrein in zijn gemeente. Hij bepleit om 'in woord en geschrift' de geschiedenis van de voormalige touw- en kabelfabriek te documenteren. Elders in dit blad wordt hij op zijn wenken bediend.

In de afgelopen maanden heeft het 'Verto-terrein' in Leiderdorp veel aandacht getrokken. Daarbij ging het vooral om de vraag welke bedrijven zich op dit voormalige industrieterrein zouden mogen vestigen. Die discussie is een goede gelegenheid om eens aandacht te vragen voor dit gebied in Leiderdorp.

Allereerst wil ik opmerken dat als aan mensen wordt gevraagd wat voor beeld ze hebben van 'Leiderdorp', dit tot verschillende karakteristieken leidt. Voor velen blijkt Leiderdorp toch vooral een groene forensengemeente te zijn. Dat Leiderdorp daarbij in de jongste geschiedenis geweldig van karakter is veranderd, realiseert een aantal inwoners zich ook nog.

Maar dat Leiderdorp vroeger niet alleen een landelijke, agrarische tuinbouw-gemeente was, maar ook veel industriële bedrijvigheid kende, zegt weinig mensen iets. Op toenmalig Leiderdorps grondgebied De Waard was sprake van scheepsbouw. Langs de oevers van de Oude Rijn stond een aantal steen- of pannenfabbrieken. Langs de Zijl, aan de Zijldijk, was dus een grote vestiging van de 'N.V. Vereenigde Touwfabbrieken' (Verto).

Tot in begin '80 werden hier kabels en trossen gemaakt voor scheepvaart en industrie. Vele honderden Leiderdorpers verdienden hier hun brood. Door veranderingen in de markt en door bedrijfseconomische redenen, is er een einde gekomen aan Verto in Leiderdorp.

Hier wil ik niet ingaan op wat ook de gevolgen voor het milieu zijn geweest en de oplossingen die daarvoor zijn gevonden.

Ik constateer in dit kader dat een belangrijke episode uit de industriële geschiedenis van Leiderdorp is beëindigd. Maar mag het bij deze constatering blijven? Het is daarom goed dat vanuit Stiel aandacht voor Verto wordt gevraagd. Voor Leiderdorp en de gehele regio is er sprake van een stuk industriële geschiedenis waarvan voor het nageslacht een beeld moet overblijven.

Vele vragen vragen om een antwoord: hoe en waarom is deze vorm van bedrijvigheid daar ontstaan; welke gevolgen heeft een dergelijke grootschalige vestiging gehad voor een (toen nog) landelijke dorpsgemeenschap. Maar nu, bij de herinrichting van het gebied, zou de vraag gesteld kunnen worden of er meer overblijft dan alleen een naam voor het voormalige bedrijfsterrein. Gelukkig worden enkele bedrijfshallen gerenoveerd en aangepast aan de nieuwe activiteiten.

Maar ik zou het een goede zaak vinden als initiatieven om in woord en geschrift dit deel van de Leiderdorpse geschiedenis vast te leggen, zouden worden ontplooid. Stiel kan daarbij een stimulerende rol vervullen.

Mr. M. Zonneville

Op stap in Leiden?

Leiden Promotie VVV, de specialist
in culturele en toeristische vrijetijdsinformatie

Stadswandelingen o.a.:
"In de voetsporen van de
jonge Rembrandt" en de
"Hofjeswandelring"

Uitgebreid aanbod van
binnenlandse vakantie-
bestemmingen naar de
meest uiteenlopende
cultuurhistorische oorden

Allerhande uitgaven over de
Leidse beroemdheden, zoals
Rembrandt, Jan Steen, de
Pilgrim Fathers etc.

Leiden Promotie VVV, Stationsplein 210, 2312 AR LEIDEN,
tel.: 0900.22.22.333, fax.: 071-5125318

NIETS LIJKT OP LEIDEN

Oud OR-voorzitter Nico Fokker nog steeds verbaasd over 'geruisloos' vertrek

HCG, HET LAATSTE GROTE LEIDSE METAALBEDRIJF

Als laatste onderdeel ging in maart 1991 de mast met de letters HCG tegen de vlakte, nadat in de periode daarvoor de fabriekshallen aan de Zoeterwoudseweg al waren gesloopt. Met het vertrek van de Hollandsche Constructie Groep verdween een van de laatste bolwerken van de 'grote' Leidse metaalindustrie. De geschiedenis van de HCG begon in 1914 met de oprichting van HCW (Hollandsche Constructie Werkplaatsen), die na vele naamsveranderingen en overnames in 1968 onderdeel werd van de HBG, de Hollandsche Beton Groep. Toen HCG acht jaar geleden uit Leiden verdween, was Nico Fokker voorzitter van de Ondernemingsraad. "We hadden die laatste jaren een standaardgrap: 'een jaar had drie kwartalen moeten hebben. Het hele jaar horen we goede voorspellingen, maar aan het eind bleken er steeds weer tegenvallers.' Toen we uiteindelijk sloten is die operatie zonder veel drama en acties uitgevoerd. Daar heb ik me altijd over verbaasd."

Als laatste onderdeel ging in maart 1991 de mast met de letters HCG tegen de vlakte, nadat in de periode daarvoor de fabriekshallen aan de Zoeterwoudseweg al waren gesloopt. Met het vertrek van de Hollandsche Constructie Groep verdween een van de laatste bolwerken van de 'grote' Leidse metaalindustrie. De geschiedenis van de HCG begon in 1914 met de oprichting van HCW (Hollandsche Constructie Werkplaatsen), die na vele naamsveranderingen en overnames in 1968 onderdeel werd van de HBG, de Hollandsche Beton Groep. Toen HCG acht jaar geleden uit Leiden verdween, was Nico Fokker voorzitter van de Ondernemingsraad. "We hadden die laatste jaren een standaardgrap: 'een jaar had drie kwartalen moeten hebben. Het hele jaar horen we goede voorspellingen, maar aan het eind bleken er steeds weer tegenvallers.' Toen we uiteindelijk sloten is die operatie zonder veel drama en acties uitgevoerd. Daar heb ik me altijd over verbaasd."

Schiedam

Misschien gebeurde er weinig omdat in 1986 bij de sluiting van wat toen de staalbouwdivisie van HBG was geworden, 'slechts' 95 ontslagen vielen. Van de ongeveer 200 medewerkers gingen er 110 naar Schiedam, het werk achterna. Vier jaar later vertrokken als laatste de centrale afdelingen naar Rijswijk. Ook Fokker pendelde tot voor kort nog steeds met een busje van de zaak op en neer. "Je kreeg indertijd een premie als je wilde verhuizen, maar daar heeft niemand gebruik van gemaakt. Leidenaars krijg je kennelijk hun stad niet uit. Van die pendelaars hield een groot aantal het al snel voor gezien. Er zijn er nu zo'n twintig over. Zo had directie toch nog de door haar gewenste sanering."

Toch kijkt Fokker niet om in wrok bij het bedrijf waar hij tot aan zijn vertrek actief bleef in verschillende overlegorganen. "Wat ik wel jammer vind, is dat het een totaal andere onderneming is geworden dan het zo'n 700 mensen grote bedrijf waar ik in 1963 kwam werken."

De toen 21 jaar oude Fokker woonde nog in zijn geboorteplaats Haamstede en werkte als garnalenvisser in het nabijgelegen Brouwershaven. „In de Provinciale Zeeuwse Courant stonden grote advertenties van allerlei bedrijven, je kon overal terecht in die tijd. Toen ik hier begon als hulp- aanbouwer, had ik nog nooit een fabriek van binnen gezien. (Een aanbouwer zet stalen constructies

in elkaar, zoals helicopterdekken, skeletten van gebouwen, trappen etc. Een lasser maakt het karwei vervolgens af.) Aanvankelijk dacht ik er niet lang te zullen blijven, vanwege die enorme herrie met machines en toestanden. Ik werd gewoon in de fabriek gezet als hulp van een ervaren vakman en zo langzaam aan heb ik het vak geleerd. Het was een gezellig bedrijf, waar veel werd gelachen door het grote aantal jongelui dat er rondliep."

"Een groot verschil met nu is dat het bedrijf de mensen zelf opleidde, terwijl je tegenwoordig zonder papieren niet meer binnenkomt. Verder was het werk in die tijd veel meer gesegmenteerd. De een deed lassen, de ander transport en zo verder. Nu moet iedereen alles kunnen op de werkvloer." Ook herinnert Fokker zich het bloeiende verenigingsleven in die jaren. "De Stalen Band, dat was de naam van de personeelsvereniging, waarbij zo'n beetje iedereen was aangesloten. Er was een toneelvereniging die een paar opvoeringen per jaar verzorgde, een groot dansorkest en verder organiseerde men dagen voor kinderen, tafeltennis en een jaarlijkse uitgaansdag. De band met het bedrijf was toen trouwens op alle gebieden veel sterker dan tegenwoordig. Zo woonde je bijvoorbeeld in huizen van je werkgever. De Hoflaan was in de jaren zestig een complete HCW-straat."

"Je kreeg in die jaren je geld nog letterlijk in een zakje. Achter op dat loonzakje stonden logo's van bedrijven in Leiden, die korting gaven aan HCW-medewerkers. Dat ging om elektrische apparatuur, wasmachines tot goedkope verzekeringen aan toe. Oudere werknemers kregen zelfs nog kolengeld, om in de winter de stookkosten te betalen. Ik heb dat zelf niet meer gekregen, want dat systeem werd afgebouwd. Zelfs vandaag de dag zijn er nog een paar mensen die dat kolengeld ontvangen."

Door al dat soort zaken kreeg je een sterke binding met het bedrijf. Echte Leidenaars kwamen er van vader op zoon werken. Zo'n echte Leidenaar ben ik zelf overigens niet, want ik woon hier nog maar dertig jaar."

"De eerste jaren dat ik hier werkte, was ik bij mensen in de kost, want je kon toen onmogelijk een woning krijgen. In de weekeinden ging ik naar huis en dat was toen nog een hele reis. (Haamstede ligt op het Zeeuwse eiland Schouwen Duiveland). Vrijdag mocht ik eerder weg en maandag begon ik om half twaalf. Dat lijkt een hele goede regeling, maar het geeft meer aan hoe werkgevers om arbeidskrach-

ten zaten te springen in die tijd. Een paar jaar later zijn ze Turken gaan halen. Bij HCW was de eerste groep zo'n veertig man groot. Een aantal werkt nog steeds bij HBG."

Verandering

In 1967 werd HCW samen met zusterbedrijf NEM in de toen opgerichte Hollandsche Constructie Groep (HCG) opgenomen. Het hoofdkantoor bleef in Leiden, terwijl het bedrijf verder vestigingen had in Goes, Den Haag, Oosterhout en Rijswijk. Een jaar later werd HCG onderdeel van HBG (Hollandsche Beton Groep).

Fokker herinnert zich dat het bedrijf in die jaren vooral actief was in de utiliteitsbouw. "Wij bouwden fabrieken en kantoren van grote bedrijven als Heineken, Bruynzeel en Hoogovens. Een vaste klant was ook de Suikerunie in Stampersgat (Dinteloord), waar de fabriek na elke bieten-campagne weer opgeknapt moest worden. Verder maakten we onder meer de schuiven voor de Oosterscheldekering, de stalen constructie voor het hoofdkantoor van Nissan aan de ringweg om Amsterdam en een windtunnel in Vollenhoven. Ook in het buitenland deden we veel. In Egypte bijvoorbeeld bouwden we fly-overs voor de spoorwegen en een brug over de Nijl."

De arbeidsverhoudingen leidden in de jaren zestig en in het begin van de jaren zeventig een aantal keren tot onrust. "Bij CAO-onderhandelingen is een paar keer gestaakt. Dan stonden we soms drie dagen aan de poort. Als er om wat voor reden dan ook onrust was, stonden de communisten

van de EVC, de Eenheidsvakcentrale bij het bedrijf. Ze deelden pamfletten uit en het communistische dagblad De Waarheid. Of ze veel aanhang hadden weet ik niet, want ik hield me in die tijd nog rustig."

Dat veranderde in 1975. "We hadden toen werkbonden waarop stond hoeveel tijd je over een bepaald werk mocht doen. Ik vond de wijze waarop dit systeem in de praktijk werd toegepast onrechtvaardig, waarop ik handtekeningen heb opgehaald. En met succes, want het systeem is daarna afgeschaft. Toen was ik gelijk in de picture voor de ondernemingsraad (OR). Meindert Sliggers, een oude socialist en vakbondsman, heeft me toen de weg gewezen. Hij had connecties bij de vakbond."

Toen Fokker vier jaar later (in 1979) in de Ondernemingsraad van HCG terechtkwam, was het bedrijf al een aantal jaren actief in de off-shore industrie. Dat gebeurde vanuit Schiedam, waar op een aanvankelijk gehuurd terrein in 1980 de divisie Offshore en Staalbouw werd opgericht. In het begin van de jaren tachtig ging het niet best met HCG, constateert Fokker. "De off-shore industrie was het toverwoord. We waren te goed voor de gewone industriebouw en traditionele markten werden verwaarloosd. Verder hadden we enorm veel vertakkingen, ook in het buitenland tot in Nigeria en Egypte toe. Binnen de OR hadden we het idee dat de directie in Leiden het niet meer kon behappen. Bijna elke vergadering kregen we wel weer een nieuw organisatieschema voorgeschoteld."

Als voorbeeld van de soms onduidelijke gang van zaken in

Het HCG-terrein in het begin van de jaren tachtig. Op de voorgrond de productiehallen aan de Zoeterwoudseweg. Rechtsboven, aan de Vrijheidslaan de hallen van de NEM.

Foto: HCG

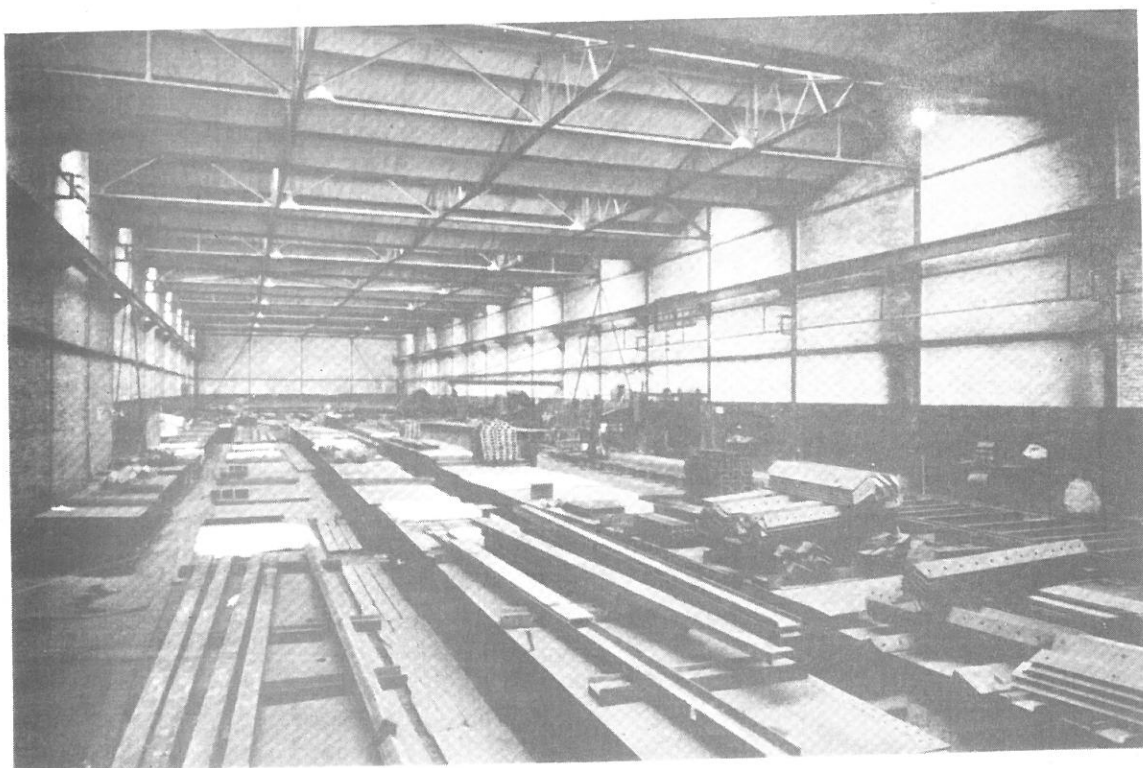
het bedrijf noemt Fokker de productie van ankers. "Na de sluiting van de Grofsmederij in 1978 werd die overgenomen door HCG. Die dingen bleken na verloop van tijd niet te verkopen, dus toen werden ze op voorraad gemaakt. Waarom weet ik niet, maar na een aantal jaren lag het terrein van zusterbedrijf NEM aan de Rooseveltstraat vol met die dingen."

"In 1986 hoorden we op de radio dat er een grote reorganisatie zat aan te komen, terwijl directeur Hofman een paar maanden daarvoor nog had verkondigd dat het de goede kant op ging. Er zouden zelfs mensen bij moeten komen. Uiteindelijk liet hij een adjunct-directeur vertellen dat er 200 mensen uit moesten, haast allemaal in Leiden." In 1987 werd het onderdeel RMM gesloten, de in Leiden gevestigde Rijnlandse Metaalbescherming Maatschappij, een onderdeel van 'Staalbouw'. De naam RMM was toen al veranderd in MB (Metaal Bescherming), maar

1986 in met de plannen die de directie voorlegde. Fokker: "Dat had te maken met de overlegstructuur van het bedrijf. De OR was samengesteld uit vertegenwoordigers van alle vestigingen in het land, die allemaal een stem hadden in de vergadering. Ik stemde als afgevaardigde van staalbouw tegen, maar ik was een van de weinigen. De meerderheid stemde voor, want die mensen waren blij dat de plannen hun deur voorbij gingen."

"De directie heeft daar handig gebruik van gemaakt en dat heeft mij altijd dwars gezeten. Met mij vonden veel mensen het een groot onrecht dat je niet over je eigen bedrijf serieus kon meepraten. Ik heb nog voorgesteld een externe deskundige in te huren om alles nog eens te bekijken, maar ook daar was een meerderheid tegen."

Veel leden van de ondernemingsraad hielden het daarop voor gezien, waarna Fokker voorzitter werd van het nieuwe college. "Ik dacht dat alles nu was opgehelderd en dat een

De bedrijfshal voor voorbewerking van HCW in 1954.

Foto: HCG

de werknemers zijn altijd RMM blijven zeggen. Het onderdeel was gevestigd achter HCG-dochterbedrijf NEM (de Nederlandse Electrolasch Maatschappij) aan de Vrijheidslaan, dicht tegen de spoorbaan naar Alphen aan. "RMM was zeg maar de schilder- en straalafdeling, waar een paar jaar eerder nog fors in was geïnvesteerd. De resterende activiteiten werden ondergebracht bij de offshore en staalbouwdivisie in Schiedam. De 38 Leidse werknemers konden de WW in. Ook werd een paar jaar later het in Leiden gevestigde Elasco verkocht, dat zich voornamelijk met dak- en wandbeplating bezighield. De werknemers zouden goed zitten, maar toen de nieuwe eigenaar na een jaar de know how had, konden de meesten vertrekken."

Uiteindelijk stemde de ondernemingsraad van HCG in

rustige periode zou volgen, maar dat viel tegen. De organisatie van het bedrijf bleef versnipperd, waardoor vestigingen in het land niet goed samenwerkten en soms concurrenten van elkaar waren. De directie kwam wel met allerlei plannen, maar die werden maar half of helemaal niet uitgevoerd. Binnen de OR hadden we het idee dat er geen eenheid was binnen de driehoofdige directie. Als we daar vragen over stelden, werd dat altijd ontkent."

"In die laatste jaren was Leiden vooral toeleverancier voor de vestiging in Schiedam. Hier werden de balken en de tussenstukken voor de booreilanden gemaakt, die dan daar in elkaar werden gezet. De leerschool was al eerder afgeschaft en nieuwe mensen werden niet meer aangenomen. We kregen steeds meer inleenkrachten."

Uiteindelijk volgde in 1990 een reorganisatie die het einde

voor de Leidse vestiging betekende. De 'oude' HCG werd een sterfhuisconstructie waarin alle risicovolle projecten werden ondergebracht. Daardoor konden de gereorganiseerde bedrijven met een schone lei beginnen. Nadat in 1986 de hele productie al naar Schiedam was verhuisd, ging vier jaar later het hoofdkantoor naar Rijswijk. Alleen dochterbedrijf NEM bleef in Leiden achter. Deze apparaten- en ketelbouwer verplaatste een paar jaar later de productie naar Scheemda, waarna alleen nog een kantoor aan de Kanaalweg in Leiden achterbleef.

"Uiteindelijk was die reorganisatie niet zo gek," blikt Fokker terug. "De gereorganiseerde bedrijven bestaan nog steeds en ze doen het goed. HCG offshore heet nu HSM en zit in Schiedam in grote hallen aan open water veel beter dan in Leiden."

Uiteindelijk is Fokker tevreden over de manier waarop de toenmalige HCG-directie in 1990 met de ondernemingsraad en de andere werknemers is omgesprongen. "De directie heeft de OR steeds netjes geïnformeerd. We kregen alle ruimte en we mochten ook externe deskundigen inhuren. Wel vind ik achteraf dat ze plannen rooskleuriger voorstelden dan ze uiteindelijk uitpakten. Daar zijn we wel een beetje ingetrapt, maar aan de andere kant wilde je ook horen dat het allemaal wel meeviel. Uiteindelijk kwamen bonden en directie een goed sociaal plan overeen, waarna wij als OR een positief advies hebben gegeven. Een handjevol mensen kreeg wel 'oprotbanen', zoals de werknemers ze noemden, met slechtere arbeidsvoorwaarden. Maar dat waren uitzonderingen."

Tot verwondering van Fokker leidde het vertrek van uiteindelijk 200 mensen nauwelijks tot commotie. "Er waren geen drama's of acties en daar heb ik me wel over verbaasd. Toen we tenslotte busvervoer naar Schiedam kregen aangeboden, vond iedereen het wel best."

Ook bij de rol van plaatselijke politici zet Fokker vraagtekens. "De Leidse politiek heeft niets ondernomen om het bedrijf voor de stad te behouden. Ik denk dat het ze wel goed uitkwam. In een klap kwam er een enorme lap grond voor woningbouw dichtbij de binnenstad beschikbaar. De hallen en andere gebouwen gingen tegen de vlakte en nu staan er inmiddels al weer een paar jaar woningen. Er is nog

geprobeerd om de mast met de letters HCG te behouden, maar uiteindelijk moest die ook tegen de vlakte. Het ding was te gammel. Jammer, dat zou een leuk aandenken zijn geweest."

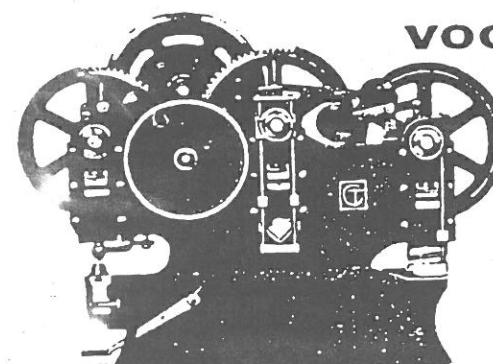
Eric Jan Weterings

HCG in straatnamen?

Nico Fokker heeft de gemeente Leiden voorgesteld om straten op het voormalige NEM-terrein te vernoemen naar afdelingen van HCG en NEM die hier vroeger waren gevestigd. Als voorbeelden noemt hij in een brief aan de gemeente: Aanbouwerij, Loskade, Zandstraal, Tekenkamer, Voorbewerking en Pijpenloods. Volgens Fokker is het mogelijk de namen zo te kiezen dat 'samenhang ontstaat tussen de straatnaam en de plaats waar de betreffende afdeling was gevestigd'. Stiel steunt het initiatief van Fokker en heeft dat in een brief aan de commissie voor de straatnamen in Leiden laten weten.

Die commissie heeft zich inmiddels voor de eerste keer over het voorstel gebogen, maar ze heeft nog geen besluit genomen. In principe is een meerderheid voor de suggestie van Fokker, maar over de voorgestelde namen is men niet tevreden. "Straatnamen moeten aan een lange lijst criteria voldoen," verklaart een woordvoerder van de commissie. "Ze moeten bijvoorbeeld makkelijk zijn uit te spreken, ze mogen niet lijken op bestaande namen en ze mogen niet voor meer dan één uitleg vatbaar zijn. Zou u zelf bijvoorbeeld in de Pijpenloods nummer 13 willen wonen?" De commissie heeft Fokker en Stiel inmiddels gevraagd om nieuwe suggesties te doen. Bij het ter perse gaan van dit blad werd daar nog druk op gestudeerd.

Wie
biedt u de basis
voor beslissingen?

research voor beleid bv
Schiphoutweg 13 - 15
2316 XB Leiden
telefoon: 31 (0) 71 - 25 37 37*

Opmerkelijk initiatief van Leidsch Dagblad SINGELLOPERS BELOOND MET DE MEELFABRIEK-MEDAILLE

Verheven in de hoogwerker keek burgemeester Goekoop, de karmijnrode shawl losjes om de hals en het zwarte startpistool stevig in de knuist, naar de 2011 gespannen lopers beneden hem. Het droge schot viel precies om halfacht en zo begon op vrijdagavond 24 april, de 23ste Singelloop van het Leidsch Dagblad.

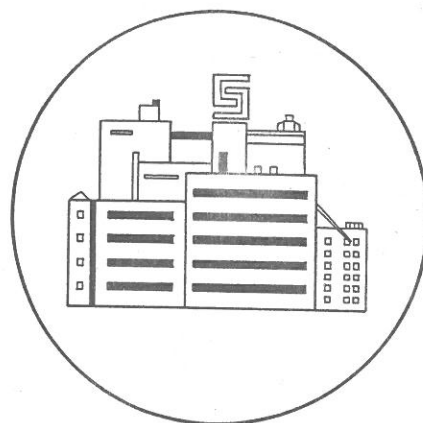
De professionele lopers, herkenbaar aan de lage startnummers, waren al via de Maresingel op weg naar de Meelfabriek, toen de duizenden van het peloton zich nog door het hek van het EWR-terrein moesten wurmen om het asfalt van het Singelparcours onder de nike's en reebok's te krijgen. 17 minuten en 37 seconden later doorbrak Ramses Bekkenk, een jonge atleet met wijd uitstaande haarpielen, het finishlint. Dezelfde winnaar als vorig jaar. Het verrassende zat hem deze keer in de prijs. Iedereen die het 6,1 kilometer lange parcours om de stad afliep, ontving een medaille met een afbeelding van de Meelfabriek. Dat wil zeggen een vrijmoedige kubistische impressie (dat kan) van het gebouw waarin de daklantaarn met de S van De Sleutels duidelijk is te herkennen. Het idee is afkomstig van Wilma Steverink, hoofd Public Relations van het Leidsch Dagblad. Steverink, die het evenement jaarlijks samen met de Leidse politie organiseert, zegt: "van de gebouwen waar

de Singelloop langs gaat, is de Meelfabriek één van de meest karakteristieke. Misschien staat de fabriek er volgend jaar niet meer en daarom koos ik dit ontwerp."

Stiel is niet zo somber over de toekomst van de Meelfabriek, maar vindt het afbeelden van het monument toch een innemend initiatief. Bovendien levert de wedstrijd duizenden guldens op voor goede doelen, zoals dit keer de aanschaf van een piano voor de bewoners van het Sint Elisabeth Gasthuishof in Leiden.

Kandidaten voor toekomstige medailles zouden bijvoorbeeld kunnen zijn de historische watergasfabriek, vlak bij start en finish op het EWR-terrein en het voormalige fabrieksgebouw van Clos en Leembruggen aan de Maresingel.

Henk Budel

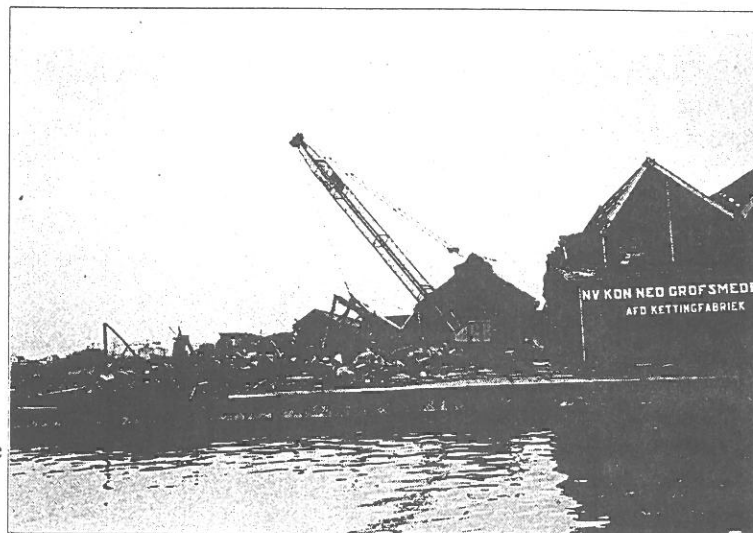

Gelezen in het Leidsch Dagblad

In onze krant van 26 februari 1974 schreven wij over het vertrek uit Leiden van de N.V. Koninklijke Nederlandse Grofsmederij. In dat jaar verhuist het bedrijf naar industrieterrein de Grote Polder in Zoeterwoude. Ooit was de grofsmederij, in de volksmond oneerbiedig 'De Grof' geheten, Leidens grootste bedrijf met maar liefst 700 man in dienst. De grofsmederij verwerkt oud ijzer tot nieuwe producten. Het bedrijf, opgericht in 1836, begint de productie in 1838. De eerste grote order is de leverantie van rails voor de spoorlijn Amsterdam - Haarlem.

Het bedrijf was gevestigd op twee locaties in Leiden: op het oorspronkelijke terrein aan de Zuidsingel, vlak naast de meelfabriek, en op het Waardeiland. Schepen werden gebouwd aan de Zijlsingel, de kettingfabriek stond op het Waardeiland.

De verhuizing naar Zoeterwoude heeft het bedrijf niet kunnen redden. In april 1977 bezet het personeel de fabriek om het vertrek te eisen van directeur Schut. De actie heeft succes: Schut moet zijn biezen pakken. Het is echter een Pyrrhus-overwinning, want op 28 april 1977 wordt de Grofsmederij failliet verklaard. De toegenomen concurrentie, de herstructurering van de metaalindustrie en de verouderde apparatuur van de 'Grof' hebben het bedrijf uiteindelijk de das om gedaan.

In 1974 verhuist de 'Grof' naar Zoeterwoude. De kettingfabriek op het Waardeiland wordt gesloopt.

Voor dagelijks nieuws bel 071 - 512 80 30 voor een abonnement.

TIEN JAAR DIRK VAN ECK

Op 16 april jongstleden hield de stichting Dirk van Eck haar jaarlijkse donateursavond. Een goede gelegenheid om in Stielz eens terug te kijken op de stichting en werkzaamheden van deze bloeiende organisatie.

In zijn voorwoord in het jaarboek 1997 stelt oud-voorzitter en een van de drijvende krachten achter de stichting, Jaap Moes, dat de tweede helft van de jaren tachtig voor de Leidse historische wereld een belangrijke tijd is geweest. Vrijkort na elkaar ontstonden een aantal nieuwe verenigingen die ieder op hun manier een bijdrage wilden leveren aan de beoefening van lokale en regionale geschiedenis, zoals Stiel, de vereniging Jan van Hout, de vereniging van vrienden van het Leids Gemeente-archief en de Leidse Pilgrimscollectie en de Stichting Levend Ambacht Leiden. De stichting Dirk van Eck, genoemd naar de sociaal-democraat Dirk Antonie van Eck (1867-1948), stelt zich ten doel de sociaal-economische geschiedenis van Leiden

en omstreken te bestuderen en daarbij speciaal aandacht te schenken aan de "gewone man". Vandaar dat in de jaarboeken uitvoerig wordt ingegaan op het wel en wee van arbeiders, werklozen en minderheidsgroepen. Hoewel nog steeds enigszins rood van politieke signatuur, eist de redactie geenszins artikelen die uitsluitend over deze groeperingen gaan. Evenmin legt zij de auteurs de beperking op alleen maar over de negentiende en twintigste eeuw te schrijven. Veeleer geeft zij de voorkeur aan spreiding in tijd. Vandaar dat in ieder jaarboek bijdragen verschijnen die variëren van laat middeleeuwse vroomheid tot 19e eeuwse hoeren. Een dergelijke diversiteit is ook aanwezig in het jaarboek 1997. De ruim tweehonderd abonnees worden dit jaar vergast op artikelen over homosexualiteit in de 14e en 20e eeuw, op 17e eeuwse weeskinderen, sociale onrust in het laatste kwart van de vorige eeuw. Verder volgen twee bijdragen over de twintigste eeuw: een verhandeling over de Leidse Christelijke Jongelingsvereniging Prediker 12:1a tijdens het Interbellum en een over de werknemers bij de

eens zo beroemde textiel-fabriek Zaalberg (over de laatste bijdrage elders meer in dit nummer van Stielz). Redactielid Piet de Baar zet tenslotte een fout in de prentenverzameling van het Gemeente-archief recht met zijn verhaal over een fabrieksschoorsteen die in de verzameling foutief is opgenomen onder de afbeeldingen van de conser-venfabriek van Nieuwenhuizen.

Zoals al een aantal jaren het geval is, wordt het jaarboek ook dit keer besloten met de boekbesprekingen van veel, zo niet alle, werken die het afgelopen jaar over Leiden en omstreken zijn verschenen. Wie zijn heil liever zoekt in bronnenmateriaal kan terecht bij de aanwinsten van het Gemeente-archief op sociaal-economisch gebied, jaarlijks samengesteld door het hoofd van de studiezaal van het archief.

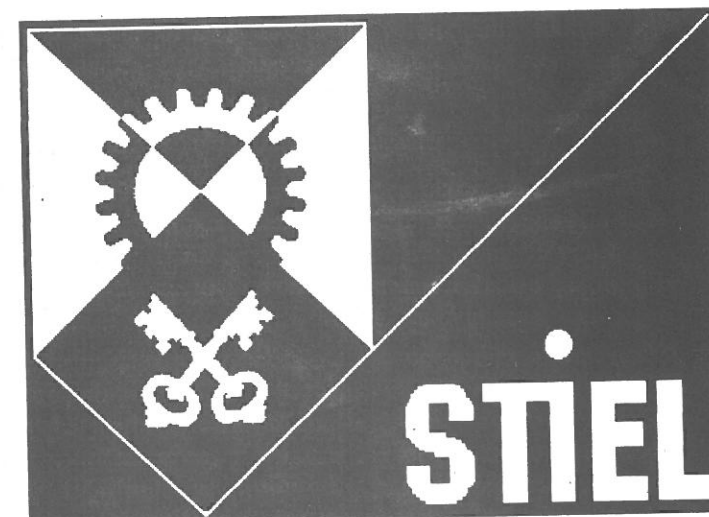
Is het jaarboek het voornaamste 'product' van de Dirk van Eck-stichting, ook anderszins laat zij zich niet onbetuigd. In 1996 rolde het eerste boek van de stichting van de persen: 'In de nieuwe stad. Nieuwkomers in Leiden 1200-2000'. Een jaar later gevolgd door 'Van Bedelstaf tot Marktwapen. Sociale werkvoorziening in Leiden na 1795', van de hand van de al eerder genoemde Jaap Moes.

Een schot in de roos bleek het produceren van video-films over Leiden en omstreken. Dit initiatief waarbij oude, vaak bij particulieren aanwezige films op video-band worden vastgelegd, bleek zo aan te slaan bij veel Leidenaren dat de banden als warme broodjes over de toonbank gingen en zelfs hun weg vonden naar geëmigreerden in Canada en Nieuw-Zeeland.

De stichting LAVA (Leids Audio-Visueel Archief), een dochteronderneming Van Dirk van Eck, is nog steeds actief op zoek naar oude films.

Gezien de bovengenoemde activiteiten lijkt een lidmaatschap van de vereniging voor ieder die de geschiedenis van Leiden en omstreken een warm hart toedraagt een must. U krijgt een fraai en waardevol jaarboek en ook nog korting op de eigen uitgaven van de stichting. Om de prijs, fl 25,- per jaar, hoeft niemand dit te laten.

Peter Otgaar

ZAALBERG: EEN TYPISCH LEIDS FAMILIEBEDRIJF

Vrijwel iedere Nederlander heeft ooit onder een wollen deken van Zaalberg geslapen. Over de historie van dit in 1964 gesloten Leidse bedrijf is echter maar weinig bekend. Het recentelijk verschenen Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken licht een klein tipje van de sluier op. "Zaalberg was een typisch familiebedrijf, waar zowel de top als veel arbeiders generaties lang aan het bedrijf waren verbonden." Die conclusie trekt althans de Leidse historicus Dirk Jaap Noordam. Op 16 april vertelde hij bij de presentatie van het Jaarboek in het gemeente-archief over zijn onderzoek. Zijn gehoor bestond uit zo'n tachtig donateurs van de Dirk van Eck-Stichting, de uitgever van het jaarboek.

De in 1770 opgerichte fabriek van wollen dekens werd ruim anderhalve eeuw geleid door leden van de familie Zaalberg. Voor het belangrijkste werk in hun onderneming recruteerden zij mannen die jarenlang bij hen in dienst waren. Vaak bestonden tussen hen familiebanden (vooral vaders en zonen), die in veel gevallen dicht bij elkaar woonden in wijken ten noorden en ten oosten van de oude stad. Die trouw van dat arbeiderscorps had een prijs: de lonen bij Zaalberg waren hoger dan in andere Leidse textielfabrieken als Clos & Leembruggen en Krantz. Vergelijken is moeilijk, want van slechts een paar ondernemingen zijn (beperkt) gegevens beschikbaar.

Noordam had voor zijn onderzoek de beschikking over twee bronnen die vrijwel op hetzelfde moment zijn aangelegd en die hij voor zijn onderzoek combineerde. Over het tweede halfjaar van 1931 zijn de inkomsten per werknemer (in totaal 152) en de hoeveelheid werkdagen bekend. In de eerste weken van 1932 is een overzicht gemaakt van (bijna) het gehele personeel, waarin staan vermeld de geboortedata, het tijdstip waarop de werknemer in dienst trad en zijn of

haar woonadres.

De directie van het bedrijf was vrijwel het gehele jaar aanwezig in het complex aan de Vestestraat, op zes (feest-)dagen na, maar de arbeiders waren minder zeker van hun baan. Als in de eerste helft van het jaar de vraag naar wollen dekens terugliep, werden soms tientallen mensen tijdelijk op straat gezet. Ook het carrièreperspectief was voor de meeste werknemers weinig opwekkend. Veel jongens die op hun 15e als spinner begonnen, bleven dat hun leven lang en slechts een beperkt aantal klom op tot spinnersbaas. "Het is tragisch dat de Leidse textiel zo in elkaar zat," hield Noordam zijn gehoor voor.

Toch bleven veel werknemers hun bedrijf tientallen jaren lang trouw. Als mogelijke verklaring voor dit "pre-industriële verschijnsel" noemde de onderzoeker de schaal van het bedrijf. "Veel ondernemingen wilden niet weg uit de Leidse binnenstad, waardoor ze noodgedwongen betrekkelijk klein bleven, met maximaal zo'n 200 werknemers. De directeur kende iedereen persoonlijk en kon zo als een patriarch alle, vaak kleine conflicten regelen."

Opvallend waren de grote inkomensverschillen bij Zaalberg, waar het gemiddelde weekloon in 1931 f21,70 bedroeg. De directeur en de twee bedrijfsleiders (allen Zaalbergs) ontvingen f48,00, terwijl een spinner iets boven het gemiddelde zat met f23,40. Onder aan de inkomensladder stond het handjevol vrouwen op de loonlijst: een spoelster moest het doen met f7,40 per week, terwijl een knoopster daar een gulden boven zat. Vrouwen deden relatief eenvoudig werk, terwijl ze maar kort aan het bedrijf verbonden waren. Getrouwde vrouwen kwamen bij Zaalberg niet voor.

Tenslotte stelde Noordam zich de vraag of bij de fabriek in de onderzochte periode sprake was van een "gemeenschappelijke arbeiderscultuur". Die vraag is slechts indirect te beantwoorden, want aan de betrokkenen kan het niet meer worden gevraagd. Uit de bronnen bleek echter de nodige informatie te destilleren. "Je gaat bijvoorbeeld kijken waar de mensen woonden," verklaarde Noordam. "Opvallend genoeg woonden ze verspreid over de stad, met

concentraties in de Kooi (toen een nieuwe 'nette' arbeiderswijk), de Zeeheldenbuurt en het Noorderkwartier. Daaruit blijkt dat ze niet tot de allerarmsten in de stad behoorden."

Verder bleef het verschijnsel 'familisme' (familiebedrijf) niet beperkt tot de bedrijfsleiding, zo bleek Noordam. "Meer dan de helft van de werknemers had een directe verwant die in het bedrijf werkte of gewerkt had. Zaalberg was dus in meer dan een opzicht een typisch Leids familiebedrijf."

Eric Jan Weterings

(Dirk Jaap Noordam 'De werknemers bij de Leidse textielfabriek Zaalberg in 1931-1932'. Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken 1997; pag. 116-133. Uitgave Dirk van Eck-Stichting,

Het sorteren van wol.

Foto: Gemeentearchief Leiden

VREEMDE WERKERS IN LEIDEN

Na een lange stilte verscheen recentelijk een nieuw deeltje in de Leidse Historische Reeks. 'Nieuw in Leiden. Plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad (1918-1955)' is volgens recensent Piet de Baar een aanwinst voor de Leidse literatuur over onze eeuw. Bijzonder is het boekje ook, omdat het is gebaseerd op archiefmateriaal dat eigenlijk allang vermalen had moeten zijn in de papiermolen.

Wie wat bewaart, heeft wat. Dat geldt voor industrieel erfgoed, maar ook voor ons papieren erfgoed. Hoewel archiefstukken jonger dan 1850 van onbelangrijke aard volgens bepaalde procedures vernietigd mogen worden, vindt niet alle 'voor vernietiging vatbaar' papier een roemloos einde in de papiermolen. Hoewel de discussie op landelijk gebied nog zeer fel wordt gevoerd, met enerzijds lieden die vrijwel alles weg willen gooien en anderzijds behoudzuchtigen die nog geen kladblaadje in het 'ronde archief' durven te gooien, is het standpunt in Leiden vrij gemakkelijk te bepalen. Gezien de enorme verliezen door de stadhuisbrand van 1929, wordt alles van voor die datum in principe bewaard, en ook de archivalia uit de periode tot en met de Tweede Wereldoorlog en wederopbouw, dus circa 1950, worden niet zomaar weggedaan. En waar de overvloed aan papier uit de latere tijd de grootste problemen vormt, komt er wellicht redding door uiterst snelle scanners en gigantisch grote en duurzame opslagmedia, gekoppeld aan uitermate knappe zoekprogramma's. Eerst alles scannen en daarna dat uit vele slechte doorslagvellen en met balpen bekladdede (zinkoxyde)fotokopieën bestaande (recycle-)papier gewoon dumpen!

Wellicht dankzij deze instelling is bij het Leidse Gemeentearchief bewaard gebleven een tweetal kaartsystemen en bijbehorende correspondentie, die in andere plaatsen waarschijnlijk al lang vernietigd zouden zijn. Het betreft de vreemdelingenregistratie, gevoerd door de Leidse politie. Allerlei weinigezeggende kaarten met pasfoto's, circulaire's van ministeries, kattedelletjes tussen politiemensen onderling: het spreekt op het eerste gezicht bepaald niet tot de verbeelding. Toch is met vrijwel alleen dit materiaal als uitgangspunt een uitermate grondige en belangwekkende studie verricht, die door Gerard van der Harst en Leo Lucassen gepubliceerd werd in de Leidse Historische reeks (nummer 12) onder de titel 'Nieuw in Leiden. Plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad (1918-1955)'. Het gaat in het kader van het industrieel erfgoed te ver om het hele boek hier te bespreken, dat alleen hoofdstuk 3, 'Achter de schermen van de Leidse nijverheid: technisch personeel en vrouwelijke textielarbeiders 1918-1954', wordt belicht. Overigens geldt voor het hele boek en dus ook voor dit hoofdstuk: wetenschappelijk verantwoord,

vlot geschreven, geïllustreerd met voornamelijk nog onbekend fotomateriaal, waar mogelijk toegelicht met behulp van statistieken, vergeleken met soortgelijke verschijnselen en toestanden elders - zonder meer een aanbeveling om het te kopen en vooral te lezen.

Wat betreft het technisch personeel: de meeste buitenlanders waren vrij kort in Leiden werkzaam en dat bovendien nog geconcentreerd bij slechts enkele grote bedrijven. Deze worden dan ook wat diepgaander besproken, en aldus wordt een aardig deel bedrijfshistorie van met name de Meelfabriek, de Grofsmederij en de Rotogravure aan de vergetelheid ontrukkt. Vooral omdat de auteurs naast geschreven materiaal ook gebruik hebben gemaakt van interviews, die zij daartoe speciaal gehouden hebben met nog levende vertegenwoordigers uit het oude Leidse industriële verleden, komt er regelmatig een persoonlijke noot bovendrijven. Daardoor ontstaat een indringende kijk op de gang van zaken in die fabrieken. Vanzelfsprekend kan één gek meer vragen dan tien wijzen kunnen beantwoorden, maar een vraag die bij mij opkwam bij het lezen over het mechaniseringsproces van de Meelfabriek in de jaren dertig was waarom ineens in 1938 de vaste Duitse machinefabrieken en hun monteurs werden vervangen door Zwitserse. Misschien was dat puur toeval, omdat bijvoorbeeld deze fabriek de gevraagde specialistische machines sneller en/of goedkoper kon leveren dan de Duitse concurrent, en speelde bijvoorbeeld de afkeer van de oorlogshitserige Duitsers geen enkele rol.

Aan textielarbeidsters was in Leiden vrijwel steeds gebrek en daarom ging Clos en Leembruggen er in 1922 toe over om zo'n vijftig ervaren spinsters in vooral Leipzig te werven. De meesten hielden het echter niet lang uit bij het Leidse bedrijf. Van de spinsters Anna Nobel en Elsa Wege wordt een heel stuk levensgeschiedenis verteld; op zich zeer lezenswaardig, maar daar blijft het verder bij. Voor wie belangstelling heeft voor het wel en wee van zijn (vroegere) medemensen hadden er nog heel wat meer gevallen diepgaand behandeld mogen worden. Maar dan was het boek

wellicht een zeer dikke en onbetaalbare pil geworden, waarbij ook nog eens overdaad schaadt. In elk geval geeft het voldoende informatie om een goede indruk te krijgen van ook deze vreemdelingen. Per saldo: een fraaie aanwinst voor de Leidse literatuur over onze eeuw.

Piet de Baar

Gerard van der Harst en Leo Lucassen, 'Nieuw in Leiden. Plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad'. Primavera Pers, Leiden 1998. (Leidse Historische Reeks no. 12). Prijs f29,50. (Leden van Vereniging Oud Leiden 24,50).

Maria Anna Bindrich geboren in 1897 te Halle was weefster bij Clos & Leembruggen. Zij meldde zich bij de politie op 26 januari 1923 en keerde op 27 juni 1924 naar haar woonplaats Leipzig terug. Foto: GAL

Stationsgebouw van de stoomvaartmaatschappij De Volharding

LANGS 'SCHOONE WATERWEGEN' NAAR AMSTERDAM EN GOUDA

De tijd dat rokende schoorstenen en stampende machines het beeld van Leiden als industriestad bepaalden, ligt niet ver achter ons. Veel oude fabrieken, werkplaatsen en andere bedrijfspanden zijn in hoog tempo gesloopt. De overgebleven monumenten van bedrijf en techniek in Leiden zullen één voor één in deze nieuwe, vaste rubriek in Stielz in de schijnwerper worden gezet. Als eerste het voormalige stationsgebouw van de Stoomvaartmaatschappij De Volharding aan de Haven. Je kunt het je zo gemakkelijk voorstellen hoe hier, aan de Haven in Leiden, in vroeger dagen de stoomboten af- en aanvoeren, van en naar Amsterdam en Gouda. Tot het begin van de jaren dertig kon je hier met een lijndienst over water reizen. Dat gebeurde in een tijd, waarin files op de weg een onbekend verschijnsel waren en de mensen nog de tijd hadden. Wat nog rest in onze dagen is het voormalige stationsgebouw van de stoombootvaartmaatschappij De Volharding. Het biedt nu onderdak aan een autoschadebedrijf, een kantoor en enkele woningen. Al op de helft van de vorige eeuw, in 1853 om precies te zijn, werd door de een jaar eerder opgerichte Leydsche Schroefstoombootmaatschappij vergunning gevraagd voor het maken van een aanlegsteiger voor de stoomboot. Die moest komen aan de achterkant van een toen aan de Haven gevestigde mouterij. De toestemming kwam er en zo konden bijna anderhalve eeuw geleden lijndiensten over water beginnen onder de naam De Volharding.

Het huidige gebouw aan de Haven moet omstreeks 1880 zijn gebouwd. De architect is niet bekend. Onder directie van H.J. van Nouhuys verzorgde De Volharding lijndiensten tussen Leiden, Amsterdam en Gouda. Daarbij werden plaatsen als Alphen aan den Rijn, Nieuwveen, Uithoorn, Boskoop en Waddinxveen aangedaan.

De maatschappij had kantoren in Leiden, Amsterdam en Gouda. De boten droegen alle de naam De Volharding gevolgd door een nummer. Een stevige concurrent van de maatschappij was de stoombootmaatschappij Carsjens, die diensten onderhield door geheel Rijnland ten oosten van de lijn Haarlem-Leiden-Rotterdam.

In een brochure uit 1917 worden de activiteiten van De Volharding bloemrijk omschreven. 'Die maatschappij heeft haren naam wel eer aangedaan, want ondanks alle concurrentie reeds bestaande sinds 1852 kan men van haar terecht zeggen dat ze heeft 'volhard'. En het moet gezegd: haar Directeur, de heer H.J. van Nouhuys, oud-kapitein ter zee, doet al het mogelijke, om het publiek te gerieven door maatregelen, die een watertochtje met die boten tot een echt genot maken.' Ook in die dagen werd er al gehengeld, zoals blijkt uit de volgende zinsnede: 'ook dat genot kunnen we met genoemde boten volop vinden.'

De lofzang op de diensten van De Volharding werd als volgt afgesloten. 'Nemen we Leiden, als hoofdzetel der Maatschappij, tot uitgangspunt, dan kunnen wij met hare boten langs schoone waterwegen komen naar Amsterdam, over Alfen en Uithoorn, en naar Gouda, over Alfen en Boskoop, terwijl zij ook nog een dienst Amsterdam-Aalsmeer onderhoudt.' Tot 1931 bleef stoombootmaatschappij De Volharding actief. Toen werd echter de concurrentie van trein, tram en buste groot. De Volharding moest stoppen met lijndiensten, haar tijd was voorbij.

Het hoofdkantoor van de maatschappij aan de Haven kreeg een andere bestemming. Garagehouder A.C. Meesters uit Leiderdorp vroeg in juni 1931 toestemming aan het Leidse college van B. en W. voor een verbouwing van het pakhuisedeelte tot garage met bovenwoning en enkele afzonderlijke bovenwoningen.

Opmerkelijk aan het symmetrische gebouw, dat in overwegende mate in neo-rennaissance-stijl is opgetrokken, is de vermenging van een trapgevel met een topgevel.

Het gebouw mag dan zijn oorspronkelijke bestemming hebben verloren, het hoort hier thuis temidden van het water en de boten waar het eens een belangrijke functie had.

Wibo Burgers

De Haven rond 1900. Rechts het gebouw van De Volharding. Foto: Bureau Monumentenzorg Gemeente Leiden.

Na 'geheim' rapport: BREDE DISCUSSIE BIEDT NIEUWE HOOP VOOR MEELFABRIEK

Een bij nader inzien niet bestaand geheim rapport en uiteindelijk een volksraadpleging: meelfabriek De Sleutels aan de Oosterkerkstraat bleek in de afgelopen maanden een heet hangijzer tijdens de formatie van een nieuw Leids college van Burgemeester en Wethouders. In die discussie liet de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden zich niet onbetuigd, zo blijkt uit een terugblik aan de hand van verslagen uit Het Leidsch Dagblad.

'Toch sloop meelfab. k Leiden' kopte de krant op haar voorpagina van 7 april 1998. Het nieuwe college van PvdA, CDA, Groen Links en D66 blijkt het grootste deel van het complex tegen de vlakte te willen gooien ten behoeve van een groenstrook. Alleen het ketelhuis en het silogebouw kunnen blijven staan. De verantwoordelijke wethouder T. van Rij (PvdA) verklaart dat bij nader inzien de in opdracht van de gemeente gemaakte hergebruikplannen veel te duur uitvallen. Uit 'onafhankelijk onderzoek' zou blijken dat die plannen van Bureau Rappange 'te veel gebreken vertonen'. In een reactie constateert Stiel-voorzitter H. Budel dat de gemeente Rappange kennelijk niet langer serieus neemt. 'Het feit dat er blijkbaar voor is gekozen een ander bureau de cijfers te laten onderzoeken, is gewoon een politieke keuze geweest. Net als de keuze voor de cijfers van dat tweede bureau een politieke keuze is. Die cijfers komen dit college het beste uit.' Overigens wacht Stiel op 7 april nog steeds op de evaluatie van het rapport Rappange. Eerder beriep de stichting zich op de Wet Openbaarheid Bestuur (WOB) om dit stuk ter inzage te krijgen. Het Leidsch Dagblad komt op 29 mei op de kwestie terug in het artikel 'Stiel eist inzage in rapport meelfabriek'. Daarin verklaart Van Rij dat er 'geen sprake van is dat de gemeente een rapport geheim wil houden. Het college kent het rapport zelf nog niet eens. We weten ook niet welk bureau dat onderzoek heeft gedaan. Wij kennen er alleen een samenvatting van.' In hetzelfde artikel wordt de onwetende wethouder door een van zijn ambtenaren op de hoogte gebracht van de werkelijke gang van zaken. Hij laat weten dat er helemaal geen tweede onafhankelijk onderzoek naar de mogelijkheden van hergebruik bestaat. 'Wat wij in handen hebben gekregen, is een financiële doorrekening van de plannen van Rappange.' Op 9 juni meldt de krant onder de kop 'Cijfers van meelfabriek openbaar' dat die 'nieuwe' berekeningen eindelijk naar buiten komen, op aandrang van Groen Links, D66 en de VVD. Budel verklaart in hetzelfde artikel niet te geloven dat Rappange grove misrekeningen heeft gemaakt. 'Ambtenaren van de gemeente Leiden hebben dat onderzoek stap voor stap begeleid. En het rapport, dat meer dan 60.000 gulden kostte, is door de gemeente geaccepteerd. Wij hebben het ook nog eens voorgelegd aan een commissie van deskundigen en die vonden het een goed rapport.' Een paar dagen later blijkt dat het Leidse college van burgemeester en wethouders er niet uitkomt. 'Discussie bepaalt lot Meelfabriek', luidt een kop in het Leidsch Dagblad van 12

juni. Een gedachtenwisseling met tal van instellingen en personen moet in het najaar duidelijkheid gaan verschaffen, waarop de gemeente uiteindelijk de knoop doorhakt. Volgens Van Rij wordt op die manier de 'sfeer van achterkamertjespolitiek' doorbroken. 'Ik erken dat die sfeer is ontstaan. Bij veel mensen bestond het vermoeden dat de meelfabriek vaak werd geagendeerd, dat er veel over werd geproken, dat er veel geheime rapporten bestonden. Dat is niet zo. Daarom is het goed alle nota's en rapporten in de openbaarheid te brengen.' Een dag later laat de krant Budel ruimte om het besluit toe te juichen. Hij noemt het 'veelzeggend' dat het college niet zelf de knoop doorhakt. 'Want waar staat dit besluit voor? De gemeente heeft zich tien jaar intensief verzet tegen iets anders dan totale sloop. Bij de college-onderhandelingen was het: we willen in elk geval twee gebouwen van de meelfabriek laten staan. En nu laten ze de beslissing afhangen van een discussie. Als je de ontwikkelingslijn bekijkt, gaat het toch schitterend.'

Eric Jan Weterings

a r c h i t e k t e n

MIV B.V.

i n g e n i e u r s

Postbus 32056
2303 DB LEIDEN
Amphoraweg 5
2332 ED LEIDEN
tel.: (071) 531 33 25
fax: (071) 531 83 74

STIELZAKEN

De rubriek StielZaken geeft informatie over de activiteiten van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel).

REEKS AANVRAGEN STIEL

GEHONOREERD

De Taakgroep Selectie van Stiel beijvert zich om voor waardevolle bedrijfsgebouwen in en rond Leiden, die karakteristiek zijn voor het industriële verleden van de stad de status van beschermd monument te verwerven. Na inventarisatie en onderzoek doet de Taakgroep daartoe voorstellen aan de gemeentelijke monumentencommissie. Die adviseert op haar beurt het college van B. en W., dat uiteindelijk beslist.

De Leidse monumentencommissie heeft in haar vergadering van 1 april j.l. een positief oordeel uitgesproken over een reeks aanvragen van Stiel tot bescherming van industrieel erfgoed. Tot de panden behoort het Sijthoff-gebouw aan de Doezastraat. Dit pand, in 1908 gebouwd naar een ontwerp van de bekende Leidse architect W.C. Mulder (1850-1920) voor uitgeverijmaatschappij Sijthoff, werd al jaren geleden door Stiel voorgedragen voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst. Toen vond de commissie onvoldoende argumenten om tot een positieve waardeering te komen. Enkele jaren geleden werd een nieuwe aanvraag ingediend, die - na enige vertraging - nu is gehonoreerd. Het gebouw vertoont Berlagiaanse kenmerken en is een typisch voorbeeld van het oeuvre van Mulder. Deze architect liep wat ontwerpen betreft vaak niet voorop. Hij was meer een navolger. Het pand aan de Doezastraat is ongeveer vijf jaar na de Beurs van Berlage gebouwd.

De andere panden, waarover de monumentencommissie een positief advies gaf, zijn:

* het winkel/woonhuis met een bakstenen trapgevel aan het Kort Rapenburg 14, daterend van 1895. Lange tijd is in dit pand een sigarenzaak gevestigd geweest. Het gebouw

is een goed voorbeeld van laat negentiende-eeuwse Hollandse renaissance.

* het winkel/woonhuis met bakstenen lijstgevel aan de Nieuwe Rijn 39-40, vanaf 1931 tot voor kort in gebruik bij de firma G.H. Lens & Co. De draagconstructie van de gevel bestaat uit samengestelde, geklonken stalen profielen: in het begin van de twintigste eeuw een nieuwe manier van bouwen. Het grote oppervlak van de etalagevensters is opmerkelijk voor de periode waarin de pui werd gemaakt. De gevel is een ontwerp van architect Leo van der Laan (1864-1942).

* het bedrijfspand met woning met bakstenen gevels uit 1897 aan de Rijsburgersingel 78/79. Dit pand is in 1897 gebouwd, vrijwel zeker als bedrijfsgarage van Van Gend & Loos. Het is gebouwd in de zogenoemde chalet-stijl. In Leiden is maar weinig van dit soort bedrijfsarchitectuur voorhanden. SchoorsteenBelangrijk is ook dat de monumentencommissie een positief oordeel heeft over de fraaie fabrieksschoorsteen aan de Haarlemmerstraat, die uitmondt in de bakkerij van Tijsterman Rijsburg. Waarschijnlijk is de schoorsteen rond 1900 gebouwd, wellicht door de firma De Ridder uit Den Haag. In het pand was toen gevestigd de stoom-koekbakkerij G.P. Timp.

De behandeling van een ander voorstel van Stiel, dat voor het winkel/woonpand Lege Werfstraat 10, werd uitgesteld omdat nog overleg met de eigenaar moet plaatsvinden. De gang van zaken is verder als volgt. De monumentencommissie zendt de positieve adviezen naar het college van B. en W., dat beslist over plaatsing op de monumentenlijst. B. en W. volgen echter vrijwel altijd de adviezen van de commissie.

Wibo Burgers

Stijlvol congresseren en recipiëren in een academische ambiance

Dat kan in het

ACADEMIEGEBOUW

van de Rijksuniversiteit Leiden

Al meer dan 400 jaar is het Academiegebouw aan het Rapenburg het hart van de oudste universiteit van Nederland. Het gebouw bevat een aantal zalen en zaaltjes die gebruikt kunnen worden voor congressen en representatieve doelen.

Het Groot Auditorium is bij uitstek geschikt voor lezingen, er is een congreszaal met vergaderfaciliteiten en er zijn diverse grote en kleine zalen beschikbaar als vergaderruimte en cursuslokaal. Tevens is er een sfeervolle receptieruimte.

Allerlei soorten van audiovisuele ondersteuning zijn mogelijk.

Voor catering kan eveneens worden gezorgd, van receptie tot koud buffet of zelfs diner.

Voor reserveringen en bezichtiging vooraf:

Manager Academiegebouw

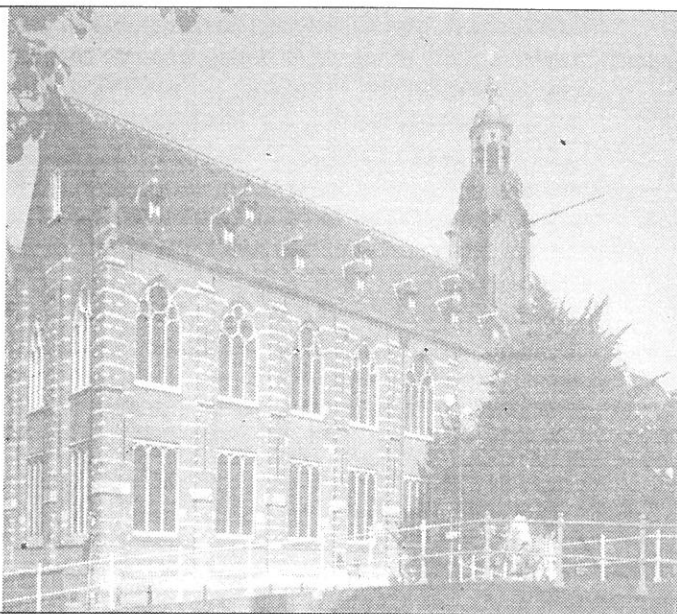
Telefoon: 071 - 5277203/5273110

Schriftelijke aanvragen/informatie:

Bedrijfsbureau BvdU

Postbus 9500

2300 RA Leiden

STIELZAKEN

STIEL STAAT PAL VOOR PEPERBUS

De transformator in cilindrisch huis die op het Vrouwenkerkplein in Leiden stond was een bijzonder exemplaar. Het bij veel Leidenaren beter als 'Peperbus' bekende object was namelijk de laatste die nog op zijn oorspronkelijke plaats stond. Alle andere trafo's zijn alleen nog te vinden op de fraaie foto's van de bekende stadsfotograaf Herman Kleibrink. Daarop dateren ze het stadsbeeld, samen met de hopeloos verouderde auto's uit de jaren vijftig en zestig.

De trafo van het Vrouwenkerkplein was weliswaar al in 1985 stroom- en spanningloos geworden, maar het huisje werd daar tot genoegen van de buurt 'in situ' bewaard, op de plek waar hij hoorde. Bij de herinrichting van het Vrouwenkerkplein was in 1995 geen plaats meer voor de laatste Leidse peperbus. Stiel vroeg de gemeente om het ranke monumentje weer terug te zetten, maar kreeg nul op het rekest. 'Een wezensvreemd element' noemde de ambtenaar die het antwoord aan de stichting opstelde, dat niet meer zou passen in de 'hoogwaardige inrichting' van het pleintje. Grote woorden, maar niet erg overtuigend

vond Stiel, dat daarop een bezwaarschrift indiende waarin ze er voor pleitte om de aan alle voorbijgangers en buurtbewoners zo vertrouwde trafo niet blijvend te verbannen. Vanwege de associatie met het verleden van bedrijf en techniek die de trafozuil oproept, schreven we erbij. Ook dat mocht niet baten, maar het afwijzend antwoord bevatte een kleine handreiking. Burgemeester en Wethouders schreven namelijk met Stiel in overleg te willen treden 'omtrent een goede locatie voor herplaatsing van de Peperbus'. Stiel besloot die handreiking te aanvaarden en stelt nu voor om de verbannen trafo asiel te bieden aan de Vismarkt. Ver genoeg van de historische fontein af om daar niet mee te concurreren en precies daar waar de straat gaat oplopen naar de Visbrug. Een alternatief is bij het begin van het Rapenburg, naast 'De Gijsselaarsbank'. Dat zijn niet zo maar mooie willekeurige plekken, want in het verleden hebben daar ook trafo's gestaan. De gemeente 'studeert' op deze suggesties. We wachten af.

Henk Budel

Vismarkt met peperbus gezien in zuidelijke richting, 1932. 'Kookt op gas, 't gaat ..., - goed, voordelig, vlug'? Meer valt er niet te ontcijferen op de peperbus die begin jaren dertig op de Vismarkt stond. Op wat nu het Stadhuisplein is, zijn vermoedelijk de noodwinkels te herkennen, die verzezen na de stadhuisbrand van 1929.

Foto: Bureau Monumentenzorg, Gemeente Leiden.

STIELZAKEN

GERED VOOR STIEL-ARCHIEF

Onlangs werd de Stiel-collectie in het Gemeente Archief Leiden (GAL), verrijkt met een 'partij-boek' van de voormalige textielfabriek Firma Gebr. Van Wijk & Co. Het handgeschreven journaal van de aan het Levendaal gevestigde fabriek beslaat de periode 27 januari 1915 tot 2 augustus 1929. Schenker is de heer M. Wegman. Hij kreeg het op zijn beurt van een bekende die het vond in een afvalbak!

Het lijvige boekwerk van 22,5 bij 34 bij 6 centimeter geeft informatie over de samenstelling van ingekochte partijen wol (bijvoorbeeld grove schapenwol, fijne schapenwol, kamwol, blootwol enz.) en het gebruik voor specifieke producten (witte broeken, rode handvlokken enz.). Ook besteedt het aandacht aan onderdelen van het fabricageproces (ketting, inslag). Ingevoegde notities geven aanwijzingen voor verbeteringen van processen als wassen, verven, smouten en fabriceren. Het journaal is prachtig uitgevoerd met gemarmerde schutbladen.

Uit een etiket blijkt dat het afkomstig is van het Magazijn voor Kantoorbehoeften van J.J. Sleijser te Leiden, waar het eertijds f 5,75 kostte. Het zal duidelijk zijn dat Stiel graag materiaal als het bovenstaande ontvangt. Ook foto's, affiches, krantenknipsels enz. zijn welkom. Indien u materiaal bezit dat u aan Stiel wilt afstaan, kunt u contact opnemen met ondergetekende (tel. 071-578561).

Elizabeth van Beijnen

STIELZ IN GEMEENTEARCHIEF

Onder de titel 'Van mededelingenblad tot tijdschrift' is in het Leidse gemeentearchief aan de Boisotkade een bescheiden expositie ingericht over Stielz. Aan de hand van een aantal exemplaren tonen de samenstellers Piet de Baar, Iemke van Dijk en Guido Winkler hoe Stielz in bijna tien jaar tijd de stencilmachine ontgroeide. De tentoonstelling is nog tot september te zien.

WAARHEEN MET DE STEEN?

Stiel is in het gelukkige bezit van de eerste steen die werd gelegd bij de bouw van textielfabriek Parmentier. Dit pand aan de Lammermarkt werd enige jaren geleden afgebroken, ondanks jarenlange pogingen van stiel en andere organisaties om deze laatste 'gave' vertegenwoordiger van een voor Leiden belangrijke industrie te behouden. Sindsdien is de steen opgeslagen bij natuursteenbedrijf Keuzenkamp in Voorburg. Hoewel ze daar niet in de weg staat, willen zowel Stiel als Keuzenkamp dat de steen een betere bestemming krijgt. Mogelijk kan ze worden tentoongesteld in Stedelijk Museum De Lakenhal, maar het gevaar bestaat dat na overdracht het gedenkteken in een depot terecht komt. Stiel overweegt nu om de steen tijdelijk onder te brengen in haar eigen opslagruimte bij de Leidse Zijlbedrijven in het voormalige Olgacomplex. De speurtocht naar een definitieve bestemming gaat voorlopig voort.

EJW

UITNODIGING

Architect en auteur van het 'rapport-Rappange' Kees Doornenbal houdt op donderdagavond 27 augustus om 20.00 u. een lezing in de bovenzaal van cafe Einstein aan de Nieuwe Rijn. Op uitnodiging van 'De vrienden van de meelfabriek' geeft hij een toelichting op zijn onderzoek, dat behoud van 'De Sleutels' bepleit.

REACTIES

In Stielz 1/1998 werd uitgebreid stilgestaan bij het bedreigde Kamerlingh Onnes Laboratorium aan het Steenschuur. Dat gebeurde onder meer in een artikel van de hand van oud-hoogleraar H.B.G. Casimir. Een van de laatste gebruikers reageert:

Ik wilde u namens de Sectie hartelijk danken voor het toesturen van het laatste nummer van Stielz. Ik heb met veel interesse de artikelen over ons laboratorium gelezen en heb het nummer daarna ter inzage gelegd in onze leeskamer. Ik denk dat met name Casimir heel goed aangeeft (zie de een na laatste alinea van zijn bijdrage) met wat voor gevoelens we ons oude lab verlaten. Hierop aansluitend zou ik nog willen opmerken dat we als natuurkundigen weliswaar de waarde van de historie niet uit het oog moeten verliezen, maar onze eerste taak is toch vooral er voor te zorgen dat de historie ons niet inhaalt. We hebben daarom helaas te weinig tijd om lang stil te staan bij wat we achter ons laten en het verheugt ons des te meer dat een vereniging als de uwe zich opwerpt om op te komen voor ons erfgoed. De naam Kamerlingh Onnes laboratorium zal overigens (met uitdrukkelijke toestemming van de familie) blijven voortbestaan, zowel als naam van onze Sectie Gecondenseerde Materie bij Lage Temperaturen, als op de gevel van ons nieuwe meetlaboratorium aan de Niels Bohrweg. In de gang van onze nieuwe behuizing willen we enkele markante foto's van oud-hoogleraren en het gebouw tentoonstellen. We waren zeer onder de indruk van de foto die de omslag van uw blad sierde en we zouden deze graag aan onze galerij willen toevoegen.

Prof. dr. P. H. Kes,

Leids Instituut voor Onderzoek in de Natuurkunde,
Rijks Universiteit Leiden

Het artikel van E.H. de Jong over de eerste Nederlandse textielfabriek op stoom Jan van Heukelom leverde de volgende reactie op:

Toevallig ontving ik Stielz jaargang 9 nummer 1 te leen. Vooral het artikel over mijn voorvader Jan van Heukelom (Zie Nederland's Patriciaat - 1966 52e jrg. - p. 180) interesseerde mij. Ik zal gaarne donateur worden van Uw stichting en alsnog een exemplaar van genoemd blad ontvangen.

Mr. Dorothea S. van Heukelom, 's Gravenhage

Luba Uitzend Buro, 30 jaar jong!

De huisstijl-ontwikkeling van een pionier in flexibele arbeid.

Luba Uitzend Buro bestaat in 1998 dertig jaar. Sinds de start in 1968 is het bedrijf uitgegroeid van een eenmansbureau dat hoofdzakelijk studenten aan een bijverdienste hielp, tot een uitzendorganisatie met meer dan dertig vestigingen. Deze zijn te vinden in de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland, Utrecht en Friesland. Hieronder vindt u in vogelvlucht een presentatie van Luba's huisstijl door de jaren heen. Vanaf 1977 werd bij het consequent verticaal geplaatste logo het lettertype Bodoni gebruikt. Later diende de firmanaam als 'paraplumerk' voor onder meer SNT-Luba (uitzenden van telemarketeers), Luba Diensten (detachering) en Luba Consulting (studenten werkprojecten).

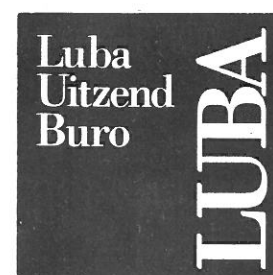
Logo Luba Uitzendbureau
bruin op geel (1968)

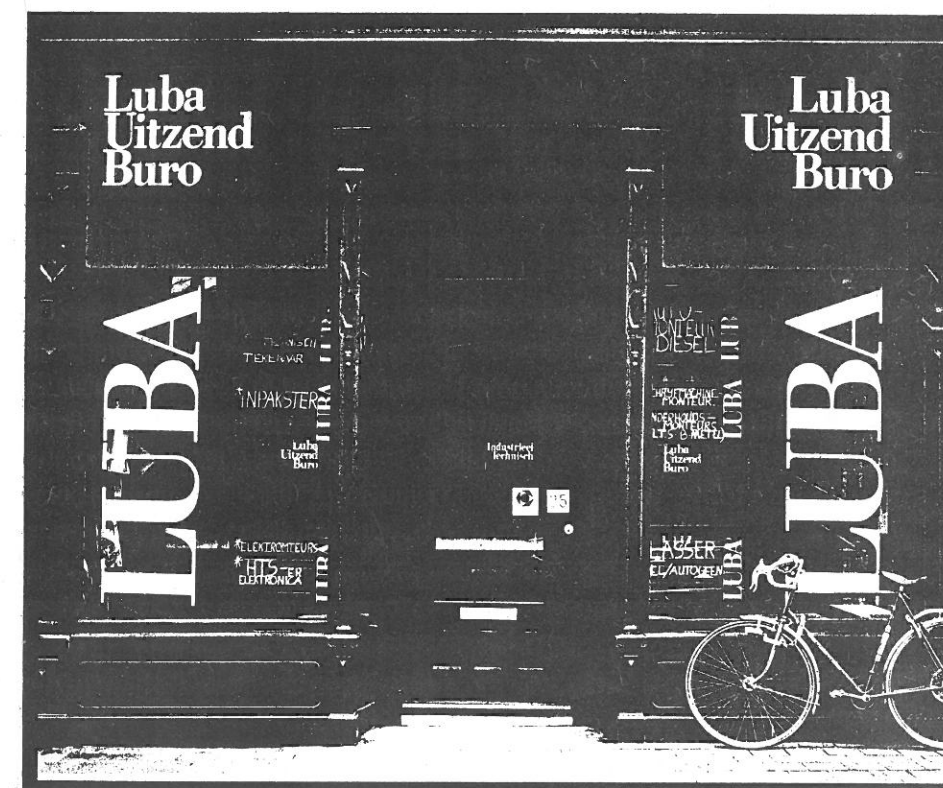
Logo Luba 'voor alle uitzendkrachten'
bruin op geel (1973)

Logo Luba Uitzend Buro
rechts lijnend (1977)

Logo Luba Uitzend Buro
in kader geplaatst, links lijnend,
geel/wit op bruin (1994)

Luba Leiden, Nieuwe Rijn 35
Eerste pand in nieuwe huisstijl (1978)